

Uitwerking van de bouwsteen
'Maatschappelijke betekenis'
in het kader van het Olympisch Plan 2028

In opdracht van NOC*NSF

Drs. F. van Eekeren

m.m.v.
prof. dr. P. Verweel
prof. dr. M. van Bottenburg
N. Cannegieter BA
M. Harlaar BA

Utrechtse School voor Bestuurs- en Organiseringswetenschap (USBO)
Februari 2007

Inhoud

1. Inleiding	
1.1 Aanleiding	3
1.2 Afbakening van de bouwsteen en vraagstelling	3
1.3 Aanpak en opbouw van het rapport	4
2. Maatschappelijke betekenissen van sport	
2.1 Inleiding	5
2.2 Wetenschappelijke literatuur	6
2.2.1 Sociale betekenis	7
2.2.2 Economische betekenis	10
2.2.3 Culturele betekenis	12
2.2.4 Betekenis voor duurzaamheid	14
2.3 Analyse	15
3. Maatschappelijke ontwikkelingen tot 2016	
3.1 Inleiding	18
3.2 Trends, ontwikkelingen en wensen	18
3.3 Gevolgen voor de maatschappelijke betekenis van sport	21
3.4 Analyse	23
4. Actieplan	
4.1 Inleiding	25
4.2 Actieplan 2007	25
4.3 Actieplan 2008 en verder	28
Bijlage: Respondenten en literatuur	

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Het sportieve succes van Athene 2004 en Sydney 2000 was aanleiding voor een publieke discussie over de vraag of Nederland de Olympische en Paralympische Spelen (OS) zou willen organiseren. De reacties varieerden van positief tot negatief. Omdat uitsluitend een stad zich kandidaat kan stellen en deze kandidatuur door (in ieder geval) het Nationale Olympisch Comité moet worden ondersteund, heeft NOC*NSF het initiatief genomen om nader onderzoek te doen naar de haalbaarheid en het draagvlak van de organisatie van de OS. Het jaartal 2028 werd gekozen enerzijds om aan te geven dat sprake is van een lange termijn traject en anderzijds omdat 2028 inspireert en enthousiasmeert; immers 100 jaar eerder werden in Amsterdam de eerste en tot nu enige OS in Nederland georganiseerd.

Op 12 oktober 2006 presenteert het bestuur van NOC*NSF "Nederland Sportland ... Op weg naar de Olympische droom". In de visie van het Olympisch Plan 2028 staat sport als kritische motor in onze maatschappij centraal. Sport, zo stelt NOC*NSF in haar presentatie, speelt een belangrijke rol in de Nederlandse economie en samenleving (gezondheid, onderwijs en maatschappij en winnaarsmentaliteit en nationale trots). Het overkoepelend thema is: Nederland één van de beste sportlanden van Europa in 2016.

Schematisch ziet het totale project er als volgt uit:

Thema	Bouwsteen	Beschrijving
Sport wordt op grote schaal en op hoog niveau bedreven	Topsport	Er wordt topsport bedreven
	Sportontwikkeling	Sportparticipatie is hoog in een groot aantal verschillende sporten
Op grote schaal wordt naar een breed palet sport gekeken/gelezen	Evenementen	Er worden veel sportevenementen georganiseerd en bezocht
	Media-aandacht	Er is op grote schaal positieve aandacht voor sport
Sportmentaliteit is diep verankerd in de samenleving	Sportwaarden	In het dagelijkse leven worden sportwaarden gehanteerd
	Maatschappelijke betekenis	Sport speelt een belangrijke rol bij maatschappelijke thema's

NOC*NSF heeft de Utrechtse School voor Bestuurs- en Organiseringswetenschap (USBO) verzocht de bouwsteen 'maatschappelijke thema's' verder uit te werken en met voorstellen te komen voor een actieplan voor 2007. In het actieplan dienen initiatieven te worden aangereikt om de mogelijkheden om sport te gebruiken bij het oplossen van maatschappelijke thema's in kaart te brengen. Dit rapport is het resultaat van die opdracht.

1.2 Afbakening van de bouwsteen vraagstelling

Sport lijkt ontdekt door internationale en nationale beleidsmakers en politici als instrument, of soms zelf als oplossing, voor maatschappelijke problemen¹. "Sport is maatschappelijke goud waard", zo schrijft NOC*NSF-voorzitter Terpstra op 5 december 2006 aan kabinetsinformatuur Hoekstra. Ook het Olympisch Plan 2028 gaat uit van de kracht van sport. Wanneer Nederland een sportland is zal sport als vanzelfsprekend ingezet worden bij maatschappelijke thema's, zo luidt één van de doelstellingen.

¹ Vergelijk: VN resolutie 58/5; EU Sport Charter, EU Sport ministers; ministerie van VWS, Tijd voor Sport partijprogramma's CDA, ChristenUnie, PvdA, SP, VVD.

In de ogen van USBO volstaan voor een ambitieus project als het 'Olympisch Plan 2028' geen beslissingen op basis van *common sense*. De keuze om sport in te zetten bij maatschappelijke thema's dient in onze ogen goed onderbouwd te zijn. Daarbij spreken we liever niet *maatschappelijke thema's*, omdat maatschappelijke thema's veelal specifiek en tijdgebonden zijn en voortkomen uit maatschappelijke problemen. De problemen en oplossingsrichtingen zijn doorgaans politiek gekleurd. In plaats daarvan gaan wij in het kader van het Olympisch Plan 2028 liever op zoek naar de *maatschappelijke betekenis* van sport.

In het kader van deze bouwsteen is het van belang te achterhalen welke maatschappelijke betekenissen door de wetenschappelijke literatuur worden verbonden aan de sport, onder welke condities die betekenis opgaat en welke tegenstrijdigheden en complicaties daarmee verband houden.

Tegelijkertijd gaat het in het kader van het Olympisch Plan niet zozeer om de mogelijkheden om sport in te zetten voor *huidige* maatschappelijke thema's, maar om de maatschappelijke betekenissen die sport kan hebben *richting 2016*. Om die reden is het van belang de maatschappelijke ontwikkelingen naar 2016 te schetsen en te vertalen naar bijbehorende maatschappelijke betekenissen van sport.

De onderzoeksvragen voor de bouwsteen 'Maatschappelijke betekenis' worden daarmee:

1. Welke maatschappelijke betekenissen worden door de wetenschappelijke literatuur verbonden aan sport, en onder welke condities?
2. Welke maatschappelijke ontwikkelingen worden verwacht richting 2016 en welke maatschappelijke betekenissen zal sport dan kunnen hebben?
3. Welke acties kunnen ondernomen worden om de maatschappelijke betekenis van sport in 2016 te vergroten?

1.3 Aanpak en opzet van het rapport

De onderzoeksvragen zijn beantwoord door middel van literatuurstudie en gesprekken met deskundigen in de periode december 2006-januari 2007. Bij de eerste onderzoeksvraag heeft het accent gelegen op de literatuur en zijn ter ondersteuning gesprekken gevoerd met sportwetenschappers. Ter beantwoording van de tweede onderzoeksvraag zijn de gesprekken met experts leidend geweest. Een overzicht van de geraadpleegde literatuur en experts is terug te vinden in bijlage 1.

Het rapport is opgebouwd langs de drie onderzoeksvragen. Hoofdstuk 2 gaat in op de maatschappelijke betekenissen die door de wetenschappelijke literatuur worden verbonden aan de sport, onder welke condities deze opgeld doen en welke tegenstrijdigheden en complicaties daarmee verband houden. Hoofdstuk 3 beschrijft de maatschappelijke ontwikkelingen die door experts worden verwacht richting 2016 en de maatschappelijke betekenis die sport zal kunnen hebben in 2016. Hoofdstuk 4 beschrijft in een actieplan welke acties ondernomen kunnen worden voor de verdere uitwerking van deze bouwsteen.

2. Maatschappelijke betekenissen van sport

2.1. Inleiding

De maatschappelijke betekenis van sport lijkt in het laatste decennium meer en meer erkenning te krijgen. Een korte inventarisatie van nationale en internationale beleidsnotities en declaraties (EU, VN, Nederlandse rijksoverheid, politieke partijprogramma's) laat zien dat door beleidsmakers en politiek steevast, en ook steeds vaker, positieve betekenissen toekennen aan sport. De teneur lijkt: "Sport kan een wezenlijke bijdrage leveren aan de samenleving" (Tijd voor sport, 2006)

De volgende betekenissen en functies komen naar voren in beleidsnotities en politieke declaraties²:

Gezondheid

- "Improving physical fitness and mental well-being" (EU, 1999);
- "Sports contribute to the maintenance and improvement of health" (VN, 1978); "Meer sporten en bewegen dragen bij aan een betere gezondheid" (VWS, 2006); "Sportbeoefening is belangrijk voor de volksgezondheid" (ChristenUnie, 2006)

Sociale cohesie/ social mobilisation/ participatie

- "Forming social relationships, bringing people together, team spirit, fair play" (EU, 1999);
- "Sport is een factor die bijdraagt tot integratie, deelneming aan maatschappelijk leven, verdraagzaamheid aanvaarding van verschillen en naleving van regels" (Europese Raad van Nice, 2000);
- "Ontmoeting, binding, opvoeding en integratie van allochtone jeugd –en hun ouders." (VWS, 2006)

Onderwijs en opvoeding

- "Sport is an essential tool for education" (EU, 1999)
- "Ontwikkeling van fysieke, intellectuele en sociale vaardigheden" (Raad van Europa, 2003);
- "Sport is ongelofelijk belangrijk voor de goede ontwikkeling van kinderen." (VVD, 2006)

Vrede/ Tolerantie, pluriformiteit

- "Ideaal platform in strijd tegen uitsluiting, ongelijkheid, racisme en xenofobie." (EU, 1999);
- "Physical education and sport may help to attain the Millenium Development Goals, especially with regard to themes such as (...) gender equality, reintegration of children in post-conflict situations." (UN, 2005)

Nationale trots en identiteit

- "(Top)sport is een bron van nationale trots en uitstraling" (VWS, 2006), "Topprestaties van Nederlanders zorgen voor trots en binding. Topsporters zijn vaak rolmodellen voor de jeugd." (CDA, 2006);
- "Topsport is belangrijk. Voor de uitstraling van Nederland (...)" (PvdA, 2006);

² Per onderwerp is een selectie gemaakt van de meest illustratieve omschrijvingen uit de bestudeerde documenten.

Duurzaamheid

- De Vereniging Sport en Gemeenten (VSG) bepleit dat ook duurzaam sportbeleid door middel van onderzoek en de inzet van een brede maatschappelijke discussie weer op de politieke agenda komt. (VSG, 2006). De VSG richt zich hiermee voornamelijk op het milieu-aspect van duurzaamheid.
- Het Europees Parlement en de VN richten zich op een ander aspect van de duurzaamheid en benadrukt de betekenis van sport voor ontwikkelingssamenwerking (EP, 2005; VN, 2005).

Bovenstaande inventarisatie maakt duidelijk dat sport wordt gezien als een *instrument* dat, direct dan wel indirect, kan bijdragen aan bovenstaande onderwerpen. Sport wordt daarmee breed geïnterpreteerd. Sommige *benefits* zijn direct af te leiden uit de sportbeoefening zelf, sommige uit de organisatie van de sport, anderen uit de mogelijkheden die sport heeft/ biedt voor promotionele activiteiten over de genoemde onderwerpen.

Opvallend is dat vrijwel alle 'statements' geen ruimte laten voor contextualiteit of mogelijke keerzijden van sport. Terwijl deze er volgens andere beleidspublicaties³ wel degelijk zijn. Denk aan associaties met sport als:

- Overmatige commercialisering
- Plat vermaak
- Macho cultuur
- A-sociaal gedrag (binnen en buiten het veld)
- Vals spelen, doping
- Voetbalvandalisme
- Blessures

De vraag in dit hoofdstuk is welke van deze betekenissen door de wetenschappelijke literatuur worden onderbouwd en welke aanvullende betekenissen en functies in de wetenschappelijke literatuur worden onderscheiden?

2.2 Wetenschappelijke literatuur

De literatuurscan maakt duidelijk dat er in allerlei verschillende bewoordingen en grootheden over de maatschappelijke betekenissen en (sociale) functies van sport wordt gesproken. Allereerst is er de definitiekwestie. 'Sport' is geen eenduidig begrip, net zo min als 'maatschappelijke betekenis'. Ten tweede liggen aan de onderzoeken verschillende wetenschapsopvattingen en perspectieven en ten grondslag.

Het voert in deze rapportage te ver om een bespreking van alle verschillen en overeenkomsten in definities en opvattingen te voeren⁴. We kiezen hier voor de 'grootste gemene deler': welke betekenissen worden het meest genoemd in de wetenschappelijke literatuur. Al snel blijkt dat de aan sport toegekende betekenissen uit de beleidsnotities ook de meest voorkomende zijn in de wetenschappelijke literatuur. Wat overigens niet hoeft te betekenen dat de literatuur deze betekenissen ook als positief omschrijft. Daarnaast zijn er een aantal betekenissen die in de beleidsdocumenten weinig voorkomen, maar wel onderwerp van onderzoek zijn.

³ Vergelijk: Hivos/ Boahene (2006)

⁴ Vergelijk voor een beschrijving van wetenschapstheorieën in sportonderzoek: Coakley, J. (2004) Knop, P. de, M. Theeboom en J. Hoyng, De sociale functies en betekenissen van sport. Vrije Universiteit Brussel (1997)

Om deze bespreking te structureren kiezen we voor een grove indeling naar vier betekenissen van sport in de literatuur: de sociale betekenis, economische betekenis, symbolisch/ culturele betekenis en betekenis voor duurzaamheid.

2.2.1 *Sociale betekenis*

De volgende sociale betekenissen van sport worden in de literatuur onderscheiden:

a) Gezondheid

Onderzoek naar de relatie tussen lichamelijke activiteit en volksgezondheid is op grote schaal uitgevoerd. Wanneer we ons beperken tot Nederlands onderzoek is de meest geldende opvatting dat lichamelijke activiteit goed is voor de gezondheid. Daarnaast is er aandacht voor de minder goede invloed van sport op de (volks)gezondheid, zoals dopinggebruik en sportblessures.

Divers onderzoek toont aan dat sporters een gezondere leefstijl (roken minder, drinken minder alcohol en eten meer fruit) hebben, zich gezonder voelen (waarderen hun fysieke functioneren en vitaliteit hoger) en minder acute klachten rapporteren dan niet sporters. De gegevens uit dergelijk onderzoek maken een conclusie over oorzaak-gevolg echter nog moeilijk. De vraag is of sporten mensen gezonder maakt, of dat minder gezonde mensen niet aan sport (kunnen) doen. De conclusie luidt vooralsnog: sporters zijn gezonder dan niet-sporters, maar niet noodzakelijkerwijs door het sporten. Auteurs als Tiessen-Raaphorst (2005) en Dekkers (2006) roepen de vraag op of er geen andere, minstens zo belangrijke, factoren van invloed zijn op gezondheid, zoals iemands sociaal-economische achtergrond of biologisch bepaalde aanleg.

Onderzoek dat gericht is op overgewicht legt wel een causaal verband. In dit geval tussen onvoldoende lichamelijke activiteit en overgewicht en negatieve gezondheidsconsequenties. Kemper (2001) concludeert dat bevordering van lichaamsbeweging de meest effectieve maatregel is om overgewicht te voorkomen. Het is van belang jongeren te laten kennismaken met vele vormen van inspanning, zoals sport, maar ook met actieve vormen van recreatie en verplaatsing om ze te motiveren om de lichamelijke activiteit ook op oudere leeftijd te blijven verrichten.

Andere doelgroepen, naast mensen met overgewicht, die aandacht krijgen in onderzoek naar de relatie tussen sport en gezondheid zijn ouderen en chronisch zieken. Deze doelgroepen zouden lichamelijk minder actief zijn dan andere. Ook hier geldt dat onder bepaalde omstandigheden lichamelijke en activiteit en sport gezien worden als positief voor de gezondheid. Al wordt benadrukt dat sport ook, en in sommige gevallen vooral, betekenis heeft voor de integratie van deze groepen in de samenleving (o.a. Linnenman, 2000; Chorus, 2003).

De betekenis van sport voor de gezondheid is tegelijkertijd contextafhankelijk, aldus diverse auteurs (o.a. Backx et al., 1999, Bol et al., 1997, Wendel-Vos, 2005, Kemper, 2001). De resultaten van deze studies benadrukken de noodzaak van interventies op maat waarin rekening wordt gehouden met het huidige niveau van lichamelijke activiteit, de attitude die mensen hebben ten opzichte van meer gaan bewegen, de inschatting die mensen maken van hun eigen effectiviteit en de perceptie die mensen hebben van hun omgeving. Interventies op het gebied van lichamelijke activiteit zouden volgens de huidige inzichten

meer gebaseerd moeten zijn op een *community*-benadering, gecombineerd met individuele counseling en maatregelen die de fysieke omgeving beïnvloeden (Wendel-Vos, 2005).

De wetenschappelijke literatuur beschrijft ook enkele negatieve aspecten van sport voor de gezondheid. Hierbij is voornamelijk aandacht voor doping en sportblessures. Dopingonderzoek is veelal gericht de effecten van doping op de sportprestatie. Maar ook richt wetenschappelijk onderzoek zich op de omvang en negatieve sociale en maatschappelijke effecten van dopinggebruik in top- én breedtesport. (o.a. Hartgens et.al., 2000; Hilvoorde, 2005; Van den Heuvel et al., 2002)

Het aantal sportblessures blijft absoluut gezien hoog: in de periode 2000-2002 lopen sporters per jaar 1,4 miljoen sportblessures op. Zorgwekkende ontwikkelingen in dit geval zijn de verminderde aandacht voor sportspecifieke bescherming en het feit dat fitness/conditietraining en hardlopen/joggen harder groeien als leveranciers van blessures dan van sporters (Schmickli et al, 2004).

b) Sociale integratie/ cohesie

Naast gezondheid is sociale integratie en cohesie een van de meest centrale onderzoeksthema's met betrekking tot de maatschappelijke betekenis van sport. Het is een veelgebezigde aanname dat sport (vanzelf) bijdraagt aan integratie en hogere sociale cohesie.

Sport heeft enkele unieke eigenschappen die deze aanname verklaren (o.a. Knoppers, 2006):

- sport is een 'shared experience': miljoenen mensen genieten ervan
- sport is een onderdeel van ons 'cultural heritage': het is een basisonderdeel van onze samenleving

Kortom, sport brengt mensen bij elkaar. Het gaat daarbij niet alleen om de actieve sportuitoefening, maar ook het kijkgenot of het plezier dat iemand beleeft aan vrijwilligerswerk. Ook sportevenementen wordt een integratieve werking toegedacht. Misener en Mason (2006) concluderen dat een sportevenement kansen biedt voor de ontwikkeling van gemeenschapszin, sociale betrokkenheid en sociale regeneratie.

Onderzoek naar de betekenis van sport voor integratie of sociale cohesie richt zich vaak op een specifieke doelgroep. Veel voorkomende indelingen van doelgroepen zijn:

- Allochtonen (o.a. Duyvedak, 1998; Dirks, e.a., 2003. De Knop, 1992, 1994; Janssens et al., 1999, Coakley, 2004),
- Gehandicapten en chronisch zieken (o.a. Baken, 1997; Chorus, 2003)
- Homoseksuelen (o.a. Hekma, 1994; Janssens, 2003)
- Vrouwen/ gender (o.a. Coakley, 2004; Messner, 2002; Elling, 2004; Sabo, 1984, 1987, 1989; Miller, 2001),
- Ouderen (o.a. Stiggelbout, 1999; Linneman, 2000; Long, 2004)
- Jeugd (o.a. Elling, 2001; Buisman, 2001)

Van den Heuvel (2003) legt het verband tussen mediasport en sociale binding. In deze relatie gaat het om de betekenis die mediasport heeft voor processen van groepsbinding en sociale interactie. Te denken valt hierbij aan het bewust gezamenlijk (groepsverband, familiair verband) kijken naar sportwedstrijden op televisie. Mediasport blijkt vaak een sociale aangelegenheid te zijn. De mythe van wat in de Amerikaanse

literatuur de 'armchaired quarterback' en 'football widow' wordt genoemd, kan op grond van diverse studies worden gerelativeerd.

In algemene zin richten deze onderzoekers zich op in- en uitsluitingsprocessen binnen de sportwereld (vgl. Elling en Claringbould, 2004). Vastgesteld wordt dat sport kan bijdragen aan integratie of sociale cohesie, maar dat sport net zo goed mensen kan uitsluiten van sociale processen. In dit verband wordt de Amerikaanse auteur Putnam (2000) regelmatig aangehaald in sociaal-wetenschappelijke onderzoeken naar de sport, met zijn begrippen 'bonding' en 'bridging'.

Elling (2004) formuleert het als volgt: Sport is niet alleen een positieve tegenwereld die bijdraagt tot sociale integratie, maar produceert en reflecteert tevens dominante machtsverhoudingen en betekenissen in de samenleving en daarmee ook aspecten van sociale uitsluiting. Drie interacterende dimensies van sociale in- en uitsluiting worden onderscheiden: (non) participatie, acceptatie-discriminatie (beeldvorming/normen) en identificatie-distantie (binding-vriendschappen). (Ook) in de sport worden traditionele machtsrelaties, waarden kansen en mogelijkheden niet alleen uitgedaagd, maar tevens continu bevestigd.

Sport kan, aldus Elling (2004), ook veelal spiegel zijn van als onwenselijk getypeerde maatschappelijke verschijnselen als sociale ongelijkheid en machtsmisbruik. Een negatieve gevolg van groepsbinding door sport is bijvoorbeeld 'hooliganisme' (o.a. WODC, 2005; Spaaij, 2007; Frostdick et al., 2005) en racisme (o.a. Sterkenburg et al., 2005).

c) Opvoeding/ (re)socialisatie

Diverse auteurs (o.a. Marsh and Kleitman, 2005; Lindner, 1999; Sallis et al. 1999; Coalter et al. 2002) tonen aan dat er een, in sommige gevallen lineair, verband is tussen participatie in sportactiviteiten en verhoging van schoolparticipatie en schoolprestaties.

In Engeland en Australië zijn diverse studies gedaan naar de relatie tussen sportparticipatie en criminaliteitspreventie. Uit diverse casestudies blijkt dat sportprogramma's gebruikt kunnen worden om anti-sociaal gedrag, criminaliteit en drugsgebruik tegen te gaan (Leisure futures, 2002; Sport England, 2004; Cameron et al, 2000). Sportactiviteiten kunnen maatschappelijke waarden over brengen aan jongeren en dragen positieve rolmodellen aan. Eley en Kirk (2003) concluderen dat redelijkerwijs verwacht kan worden dat vrijwilligerswerk in de sport pro-sociaal gedrag en burgerschap bevordert bij jongeren.

Het daadwerkelijke effect is afhankelijk van de wijze waarop het project wordt uitgevoerd, de lengte ervan en overige contextvariabelen (o.a. Nichols and Taylor, 1996; Langley et.al, 1996, Coalter et al., 2000). Tegelijkertijd stellen onderzoekers als Morris et. al (2003) dat er nog altijd een gebrek is aan bewijs over de directe impact van sport op (afname van) anti-sociaal gedrag.

Daar waar onderzoek zich richt op individueel (pro-)sociaal gedrag onder invloed van sport is dit onderdeel voor de bouwsteen 'Sportwaarden'.

2.2.2 Economische betekenissen

De volgende economische betekenissen van sport worden in de literatuur onderscheiden:

a) Macro economie

Van Bottenburg (2006) spreekt in zijn oratie 'Het kapitaal van de sport' over de commercialisering op sportgebied. Hij noemt daarbij aan sportgerelateerde industrieën en bijbehorende geldstromen, zoals die van mediaorganisaties (televisierechten in Nederlands betaald voetbal bedragen € 70 miljoen per jaar, voor de Olympische Spelen in 2008 € 894 miljoen), sportsponsors (naar schatting € 400 miljoen in Nederland in 2005), sportfabrikanten die zijn uitgegroeid tot multinationals (Nike, Adidas, O'Neill, Atomic, Gatorade), de sportdetailhandel (omzet € 1,7 miljard in Nederland in 2004), commerciële sportaanbieders (1700 fitnessclubs in Nederland met een omzet van € 852 miljoen in 2005). Met andere woorden: de sportwereld heeft zich ontwikkeld tot een miljardenindustrie.

De plaats van sport als economisch verschijnsel is belangrijker geworden in de loop van de tijd (o.a. Coakley, 2004, Dejonghe, 2004). Onder invloed van de toenemende professionalisering en commercialisering van de sport heeft academisch onderzoek naar de relatie tussen sport en economie in Europa een sterke impuls gekregen (o.a. Késenne, 2000).

Bij bestudering van de relatie tussen sport en economie wordt een belangrijk onderscheid gemaakt tussen actieve (doe-) sport en passieve (kijk-) sport. De professionalisering, de mediatisering en de commercialisering hebben vooral hun invloed op de toegenomen aandacht voor de passieve manier van sportbeleving. Onderzoek naar de rol van sport als vorm van entertainment voert de boventoon. Economen hebben vanuit de aard van hun vakgebied meer aandacht voor de betaalde dan voor de niet-betaalde sport. De meeste aandacht en middelen gaan immers uit naar deze vorm van sportbeoefening. (o.a. Koning, 2006). Leidende thema's binnen onderzoek naar de professionalisering en commercialisering van sport zijn de rol van de media, sportsponsoring en de organisatie van evenementen.

Elk jaar maakt het Centraal Bureau voor de Statistiek de Nationale Rekeningen. Het voornaamste doel van de Nationale rekeningen is het verstrekken van gedetailleerde gegevens waarmee de prestaties van de economie kunnen worden gemeten. Ook de sportsector neemt een plaats in binnen deze rekeningen (Ter Steege, 2004). Zij valt onder de noemer diensten. Een lastige categorie, omdat vaak moeilijk te definiëren is wat de verleende dienst inhoudt, laat staan dat de omvang hiervan bepaald kan worden. In het geval van de sport kan er sprake zijn van verschillende diensten: te denken valt aan sport in de vorm van amusement bij het bezoek van een wedstrijd, maar ook sport als inspanning bij het beoefenen ervan.

Onderzoek van onder andere Van den Heuvel en Stokvis (2003) toont de belangrijke rol van de media aan in commercialiseringsprocessen binnen de sport. De zendtijd die de afgelopen jaren is besteed aan sport is explosief gestegen. Sport is andersom een belangrijke factor in de aantrekkingskracht van televisie en zorgt voor stijgende reclame-inkomsten. De economische principes waarop de organisatie van

professionele sportploegen is gebaseerd is sterk gerelateerd aan deze dynamiek (DeJonghe, 2004)

De belangstelling voor sport als recreatiesport is in economische zin maar in beperkte mate aanwezig. De geringe belangstelling van economen voor deze vorm van sport is onder andere toe te schrijven aan de beperkte geldstromen in de sportsector en het overheersende ludieke vrijetijdskarakter van sport en recreatie, waarbij de afweging van doelstellingen en middelen grotendeels achterwege blijft. Gezien de toegenomen aandacht voor de rol van sport als middel bij het aanpakken van verschillende maatschappelijke thema's zal een economische analyse van deze interventies echter niet achterwege kunnen blijven (o.a. Késenne, 2000).

b) Nieuwe economische activiteit/ lokaal inkomen

Aan sport wordt economisch gezien een steeds grotere waarde gehecht, dat blijkt bijvoorbeeld aan het belang dat overheden hechten aan schattingen van economische rentabiliteit van sporttoernooien en sportevenementen. De organisatie van grote sportevenementen krijgt een steeds belangrijker economische dimensie.

In het analyseren van dergelijke evenementen spelen niet alleen de directe financiële kosten en baten een rol, maar wordt steeds meer aandacht besteed aan indirecte kosten en baten die hun effect hebben op de gemeenschap. Sportevenementen trekken bijvoorbeeld sporttoeristen aan en dragen daarmee bij aan de lokale economie. Sportieve en recreatieve activiteiten verschaffen werk aan de plaatselijke gemeenschap en lokale handel (Oldenboom, 2006).

Sommige auteurs pogen deze waarde uit te drukken in economische waarde voor een bepaalde regio (Driscoll & Wood, 1999). Gratton et al. (2003) stellen dat sportevenementen in potentie substantiële economische 'benefits' opleveren voor de lokale gemeenschappen, maar dat dit wel afhankelijk is van het type evenement. Mondello et al. (2004) concluderen dat de impact afhankelijk is van diverse factoren, zoals de verblijfsduur van bezoekers en het percentage niet-lokale bezoekers.

Oldenboom (2006) maakt in de evaluatie van Euro 2000 onderscheid tussen particuliere en publieke kosten en baten. Bij particuliere kosten en baten moet vooral gedacht worden aan de extra inkomsten voor het bedrijfsleven, maar ook aan het plezier of de overlast die de inwoners van de speelsteden en de rest van de Nederlandse bevolking ondervinden. Wat betreft de particuliere baten van Euro 2000 werden met name de gezelligheid en de saamhorigheid gewaardeerd; wat betreft de publieke baten was er brede waardering voor de promotie die het evenement voor Nederland met zich meebracht.

Als publieke baat is het promotionele effect van het evenement onderzocht. Dit effect is wel aantoonbaar, maar niet bijzonder groot. Zo blijkt bijvoorbeeld dat de promotionele effecten voor Nederland in elk deelnemend land verschillend zijn geweest. Dit verschil lijkt samen te hangen met de prestatie van het desbetreffende land op de grasmat: hoe beter de prestatie, hoe meer Hollandpromotie. Dit effect was maximaal in Frankrijk, de winnaar van Euro 2000.

c) Gezondheid

De afgelopen jaren zijn in Nederland enkele studies uitgevoerd naar de economische effecten van gezondheid door sport en bewegen. In deze onderzoeken is vastgesteld dat sport en bewegen een positief effect hebben op de gezondheid, uitgedrukt in minder verzuim, sneller herstel en beter algemeen welbevinden. In een aantal onderzoeken zijn ook de kosten en baten van sportbeoefening in Nederland geschat (o.a. Backx, et al. 1996, Stam et.al, 1996). Deze studies hebben vastgesteld dat de opbrengsten van sportbeoefening ruimschoots opwegen tegen de gemaakte kosten. Een onderdeel van die gemaakte kosten zijn de totale (directe medische en indirecte) kosten van sportblessures.

De totale kosten van sportblessures zijn in het onderzoek van Toet (2005) opgesplitst in de kosten van gezondheidszorgconsumptie (directe medische kosten) en de kosten van arbeidsverzuim (indirecte kosten) van sportblessures. De totale kosten van sportblessures in Nederland komen voor het jaar 2000 op 590 miljoen euro. Hiervan wordt 170 miljoen euro veroorzaakt door de directe medische kosten en 420 miljoen euro door de indirecte kosten, het productieverlies uitgedrukt in arbeidsverzuim.

Het onderzoek toont aan dat door het terugdringen van het aantal sportblessures aanzienlijke kosten bespaard kunnen worden. Deze kosten zijn te besparen in de gezondheidszorg (directe medische kosten) en in het bedrijfsleven (indirecte kosten) als het gaat om het terugdringen van arbeidsverzuim. Hierin ligt voor de overheid en het bedrijfsleven een gezamenlijk belang. Dit biedt voor beide partijen mogelijkheden voor samenwerking en investering in preventie.

In Engeland berekende Gratton (2004) het potentieel dat sport en fysieke activiteit hebben om ziekteverzuim en bijbehorende maatschappelijke kosten terug te dringen. In de UK komt 3,94 biljoen pond van de totale kosten van ziekteverzuim voor rekening van niet-sportparticipanten. Als fysieke of sportieve activiteit verhoogd zou worden, zou dit bedrag volgens Gratton weliswaar niet tot nul gereduceerd worden, maar zou het aanzienlijk verlaagd kunnen worden tot het niveau van de participanten.

2.2.3 Culturele betekenis

De volgende culturele betekenissen van sport worden in de literatuur onderscheiden:

a) (nationale) Trots en identiteit

Sport geldt voor vele culturen als een belangrijk symbool. Sport wordt vaak gezien als symbool van eenheid binnen een cultuur. Identificatie met sporters leidt niet zelden tot groepstrots en identificatie met de cultuur als geheel (Hart, 1981). De sportheld is zowel een instrument als spiegel voor diverse sociale processen in een samenleving (Harris, 1983).

Sport zorgt voor enculturatie door het scheppen van eenheid binnen een cultuur. Ook zorgt voor sport voor acculturatie: leden van de ene cultuur nemen eigenschappen over van een andere cultuur (Blanchard, 1985). Maar sport markeert ook juist de verschillen tussen culturen en opvattingen en kan rivaliteit aanwakkeren. Conflicten kunnen het gevolg zijn (Van Eekeren, 1996).

Sport zorgt voor identificatie van een individu met een groep. Een sporter is altijd, of wordt beschouwd als, verbonden met een club, stad, provincie

of land (Van Eekeren, 1996). Sport wordt vaak beschouwd als instrument om nationale trots aan te wakkeren en de sociale cohesie binnen een land te versterken (McIntosh, 1981). Sport en recreatie biedt mogelijkheden voor identificatie en verbondenheid met de eigen streek; rivaliteit en competitie tussen verschillende steden of landen zorgt voor een 'sense of place and belonging' (Driscoll en Wood, 1999). Andere studies bevestigen dat sport of recreatieve activiteit goede mogelijkheden biedt tot sociale interactie en binding.

Van den Heuvel (2003) wijst op maatschappelijke betekenis van sport op televisie en onderscheidt daarbij verschillende processen van identiteitsvorming. Etnische identiteitsvorming verwijst naar het proces waarin mediasport een rol speelt in de vorming van een etnische identiteit (bijvoorbeeld het zich via mediasport vereenzelvigen met Marokkaanse of Turkse sporters door de tweede en derde generatie Marokkanen en Turken in Nederland). Nationale identiteitsvorming verwijst naar het proces waarin mediasport een rol speelt in de ontwikkeling of versterking van een identiteit als Nederlander, als Amerikaan, als Duitser enzovoort.

Uit tal van studies blijkt dat mediasport, met name als het gaat om de wedstrijden van nationale topteams, wel eens hét middel kan zijn om de nationale identiteit te verstevigen ondanks het mondiale karakter van de sport op televisie. Johnson et al. (2001) concluderen dat sport een bindend element vormt in de lokale gemeenschap door identificatie met een professioneel sportteam.

Hart (1981) legt een duidelijk verband tussen identificatie met een sporter en een groeiende nationale identiteit. Dezelfde auteur wijst erop dat sport ook gebruikt kan worden (door de politiek) om internationaal aan het prestige te werken. Succes op belangrijke sportevenementen schenkt een land vaak allure. De Olympische Spelen bieden een ideale mogelijkheid voor een land om te laten zien wat het allemaal in huis heeft.

Een algemeen kenmerk dat aan sport wordt toegekend is de mogelijkheid om via de sport(organisatie) een (culturele) boodschap over te brengen. Sport wordt gezien als toegankelijk en laagdrempelig voor een grote groep mensen uit onze samenleving en is daarmee bij uitstek geschikt om deze groep(en) te bereiken en maatschappelijke waarden over te brengen. Rolmodellen uit de sport, gecombineerd met de grote media-aandacht kunnen een grote (zowel positieve als negatieve) invloed hebben op doelgroepen.

b) Gezondheid

Door middel van sport wordt duidelijk gemaakt welke waarden binnen de cultuur belangrijk gevonden worden (vgl. Bourdieu, 1978). Sport kan mogelijkheden bieden aan mensen om hun waarden en sociale relaties binnen de maatschappij te begrijpen.

Het gezondheidsideaal is een culturele waarde die in onze samenleving nauw verbonden is met sport. Schnabel (2004) spreekt over intensivering van de samenleving. In dit maatschappelijke proces komt de nadruk meer en meer te liggen op beleving en genot. Er ontstaat een hoge waardering voor lichamelijke en bewondering voor sportieve prestaties. De maatschappelijke waardering voor gezondheid, lichamelijke en vitaliteit is een cultureel verschijnsel dat door sport wordt beïnvloed en versterkt (vgl. ook Dekkers, 2006).

2.2.4 Betekenis voor duurzaamheid

De volgende betekenissen van sport voor duurzaamheid worden in de literatuur onderscheiden:

a) *Milieu*

Duurzaamheid is een actueel thema is binnen Nederland en de wereld. Duurzaamheid is een issue geworden, door een groeiende (wereld)bevolking en de huidige en veranderende levensstijl van mensen, welke de ecologische druk op onze planeet opvoert (Kabinetsnota, 2004; Senter Novem, 2000). Het beleidsplan MPM4 van de Nederlandse rijksoverheid is erop gericht om Nederland binnen 30 jaar een duurzame samenleving te laten zijn.

Milieu en sport hebben een aantal raakvlakken. Het is prettiger sporten in een schoon en gezond milieu en een schoon milieu nodigt ook meer uit om te gaan sporten. Daarnaast dient bij het beoefenen van sport rekening te worden gehouden met bestaande milieuregelgeving en kan de sportsector bijdragen aan het behalen van de milieudoelstellingen van de overheid. Met die overtuiging in het achterhoofd is in 1998 specifiek milieubeleid voor de sport in werking getreden. De sportsector probeert in het kader van dit beleid zelf initiatieven ten toon te spreiden die ten goede komen van het milieu. Eén van die initiatieven is het opstellen van het handboek *Milieuzorg bij (top)sportevenementen* (Stichting Louis d'Eco, 2005).

Twee toekomstige ontwikkelingen zijn volgens Van der Poel (2000) vooral van belang: de doorgaande differentiatie van sport en de toenemende druk op de ruimte. Het eerste leidt tot een steeds verdere uitwaaiering van activiteiten die in meer of mindere mate met het 'oude' concept sport verwant zijn. Het tweede leidt er onder ander toe dat er gezocht zal moeten worden naar vormen van intensiever ruimtegebruik en 'win-win-situaties', bijvoorbeeld door integratie van sport-, speel- en recreatievoorzieningen. Beide ontwikkelingen leiden volgens Van der Poel tot de conclusie dat bundeling van beleid met verschillende andere terreinen als welzijn, economie en ruimtelijke ordening voor de hand ligt. Van Golen et al. (2000) stellen dat gemeentelijke afdelingen als stedenbouw, openbare ruimte, groen, sport en recreatie elkaar kunnen versterken bij het behouden en ontwikkelen van groene ruimte voor sport en recreatie.

Verschillende instanties houden zich bezig met duurzame ontwikkelingen in de sport. Het VSG en ISA sport, zijn twee organisaties die zich actief inzetten voor het creëren van duurzame sportaccommodaties. Deze accommodaties voldoen aan de normen die door normeringcommissies en nationale sportbonden zijn vastgesteld. Sportfunctionaliteit, veiligheid, duurzaamheid en kwaliteit staan hierbij centraal.

Het is opvallend dat in onderzoek naar de betekenis van sport nog nauwelijks gekeken is naar de effecten van sport van en voor het milieu (denk aan de transitie naar duurzame energie, duurzame mobiliteit of duurzame bouw van accommodaties). De discussie of sport kan bijdragen aan deze ontwikkelingen wordt vooral bij realisatie van sportaccommodatie gevoerd, in de vorm van milieuvriendelijke accommodaties en energie-besparende maatregelen.

Tot op heden blijft het bij constatering als: met meer groen en recreatief terrein wordt er ook meer aandacht besteed aan aan

lichamelijke activiteit (Wendel-Vos, 2005). En investeert de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) in toegepast onderzoek om een bijdrage te leveren aan de invulling van de overheidsdoelstelling voor thermische zonne-energie zijn de mogelijkheden beschreven voor ontwikkeling van de markt voor thermische zonne-energie bij sporthallen (Ecofys, 2006).

Of de sportwereld een substantiële bijdrage zou kunnen leveren aan het behalen van milieudoelstellingen of dat zij op dit punt een voorbeeldfunctie zou kunnen vervullen is, voor zover bekend, nog niet onderzocht.

b) Armoedebestrijding/ Millenium Development Goals

Naast milieu is een ander belangrijk aspect van duurzaamheid 'het bijdragen aan mondiale vraagstukken, zoals armoedebestrijding' vgl. MVO Nederland, 2000). De laatste jaren wordt sport steeds vaker ingezet in het kader van ontwikkelingssamenwerking (VN, 2005).

Diverse casestudies (o.a. Van Eekeren, 1997; Vandenaauweele, 2006) laten zien dat in lokale contexten successen behaald kunnen worden, maar een directe relatie tussen sport en bijvoorbeeld de bestrijding van HIV/AIDS, bevordering van gender of stimuleren van economische ontwikkeling in ontwikkelingslanden is nog niet of nauwelijks gelegd. Onderzoek naar de daadwerkelijke betekenis van sport voor ontwikkeling in ontwikkelingslanden en armoedebestrijding is nog zeer beperkt en komt momenteel langzaam op gang (Van Eekeren, 2006). Veelal worden wat betreft de betekenis van sport voor armoedebestrijding dezelfde maatschappelijke betekenissen aangehaald als in dit rapport beschreven (sociaal, economisch en cultureel), maar wordt benadrukt dat de context van ontwikkelingslanden, en daarmee de maatschappelijke betekenis van sport, erg afwijkt van die in Westerse landen.

2.3 Analyse

Bovenstaand overzicht laat zien dat diverse relaties tussen sport en maatschappelijke terreinen in diverse wetenschappelijke onderzoeken worden beschreven. Het meeste onderzoek in deze literatuurscan is afkomstig uit sociaal-wetenschappelijke hoek. Onderzoek naar de maatschappelijke betekenis van sport is veelal opgezet met de sport zelf als startpunt. Vanuit de sport wordt beschreven welke betekenissen, functies en waarden sport kan hebben voor de maatschappij. Onderzoek naar maatschappelijke ontwikkelingen en de invloed van sport daarop is veel minder voorkomend.

Deze literatuurscan leidt tot de volgende, relativerende, analyse:

a) Sport heeft zowel positieve als negatieve maatschappelijke betekenissen

De meeste aan sport toegeschreven maatschappelijke betekenissen worden door de auteurs positief gewaardeerd. Sport kan een sociale, economische en culturele betekenis hebben. Over de betekenis van sport voor duurzaamheid is nog weinig bekend.

Het dominante onderzoeksperspectief is de *functionalist theory* (vgl. Coakley, 2004). Vanuit dit onderzoeksperspectief wordt vaak beweerd dat sport een bron van inspiratie is voor individuen en maatschappijen. Dit perspectief gaat echter, zoals ook uit deze literatuurscan blijkt, vaak voorbij aan het feit dat vrijwel alle betekenissen ook omgedraaid kunnen worden. Coakley (2004) stelt dat de functionalistische theorie leidt tot overwaardering van de positieve effecten en onderwaardering van de negatieve effecten van sport op de maatschappij. Het

beeld dat uit de literatuurscan komt is dat de maatschappelijke betekenis van sport niet eenduidig positief, negatief of neutraal is.

b) De maatschappelijke betekenis van sport is context-gebonden

In de wetenschappelijke literatuur zijn geen duidelijke bewijzen te vinden dat sport, of sportbeoefening, op zichzelf een absolute betekenis heeft voor de samenleving. Daar waar in de literatuur gesproken wordt over maatschappelijke betekenissen van sport wordt aangegeven dat het desbetreffende effect niet ook telkens optreedt of per definitie positief is ten opzichte van de instandhouding van de maatschappij.

Sport is een sociale constructie met vele verschijningsvormen, omdat sporten gemaakt en gedefinieerd wordt door mensen in onderlinge interactie. Sport op zichzelf heeft, zo kan gesteld worden, geen betekenis voor 'de' samenleving. Sport krijgt door de manier waarop het wordt uitgevoerd en georganiseerd maatschappelijke betekenis in de context waarin het wordt bedreven en beleefd.

Van het lukraak aanbieden van sportactiviteiten moet niet automatisch veel meer verwacht worden dan dat het bijdraagt tot 'zinvolle' en plezierige vrijetijdsbesteding. Diverse auteurs stellen dat *bewust* inzetten en gebruik van sport, waarbij rekening gehouden wordt met de specifieke context, de kans vergroot op het benutten van de maatschappelijke betekenis van de sport.

c) Het maatschappelijk rendement van sport is nog matig onderbouwd

Uit het literatuuroverzicht komt naar voren dat cijfermatige onderbouwing van de relatie tussen sport en maatschappelijk rendement vaak afwezig is, alsmede de economische kapitalisering ervan. Het 'maatschappelijk rendement' van sport is niet of nauwelijks in cijfers uitgedrukt.

d) Indirect causaal verband tussen sport en maatschappelijke issues

Tevens is er het causaliteitsvraagstuk. De literatuur maakt duidelijk dat het leggen van causale verbanden tussen sport (beoefening) en het beïnvloeden van maatschappelijke ontwikkelingen nauwelijks onderzoekbaar is. Maatschappelijke ontwikkelingen worden beïnvloed door een, veelal, grote variëteit aan factoren. Sport lijkt voldoende maatschappelijke betekenis te hebben om een bijdrage te leveren aan maatschappelijke *issues*, maar tegelijkertijd is duidelijk dat sport geen garantie kan bieden voor het oplossen van maatschappelijke problemen.

Kortom, over de relatie tussen sport en een aantal maatschappelijke thema's kan gesteld worden dat deze onder bepaalde omstandigheden aanwezig is. De aard van de relatie (positief, neutraal, of negatief) wordt bepaald door een complexe combinatie van factoren. Aan de ene kant factoren vanuit de sport zelf: Het type sport of sportevenement, de wijze waarop de sport wordt beoefend, aangeboden en georganiseerd. Aan de andere kant specifieke contextvariabelen, zoals de fysieke, culturele, historische, sociale, persoonlijke en structurele omstandigheden waarin de sport wordt beschouwd.

Op basis van de literatuurscan zijn de volgende maatschappelijke betekenissen te onderscheiden:

SOCIALE BETEKENIS	Bewezen	Contextafhankelijk	Niet bewezen
<i>Sociaal</i>			
- Gezondheid	*	*	
- Sociale cohesie/ integratie		**	
- Opvoeding/ resocialisatie		**	

ECONOMISCHE BETEKENIS	Bewezen	Contextafhankelijk	Niet bewezen
- Macro	*	*	
- Nieuw lokaal initiatief/ Lokaal inkomen		**	
- Gezondheid	*	*	

CULTURELE BETEKENIS	Bewezen	Contextafhankelijk	Niet bewezen
- Nationale trots en identiteit		**	
- Gezondheid		**	

BETEKENIS VOOR DUURZAAMHEID	Bewezen	Contextafhankelijk	Niet bewezen
- Milieu			**
- Armoede, MDG's		**	

3. Maatschappelijke ontwikkelingen tot 2016

3.1 Inleiding

Diverse instituten, wetenschappers en *trend watchers* bestuderen trends en ontwikkelingen en vertalen deze naar toekomstverkenningen. Deze verkenningen zijn relevant voor de bouwsteen 'Maatschappelijke ontwikkeling om de positie, mogelijkheden en onmogelijkheden van en met sport in de samenleving te voorspellen.

In 2005 inventariseerde de Universiteit Maastricht (Van Asselt e.a., 2005) de bruikbaarheid van toekomstverkenningen voor Nederland welke zijn verschenen vanaf 1997. Deze inventarisatie heeft geresulteerd in een long list van ruim 200 titels. Er worden drie type studies benoemd:

- Lange termijn verkenningen
- Essayistische beschouwingen
- Diagnoses van deze tijd.

De geselecteerde studies leverden gezamenlijk ruim 80 scenario's op. Het moge duidelijk zijn dat de maatschappelijke ontwikkelingen in de komende tien jaar niet eenduidig vast te stellen zijn. In het kader van de bouwsteen 'Maatschappelijke ontwikkelingen' hebben we gekozen voor gesprekken met een aantal experts en het bestuderen van diverse bekende publicaties. Daaruit blijkt dat er een aantal stabiele maatschappelijke processen te onderscheiden zijn, maar ook potentieel botsende waarden en nieuwe ordes.

3.2 Trends, ontwikkelingen en wensen

Stabiele processen

'Veel ontwikkelingen die de komende vijftien jaar zullen plaatsvinden, kunnen al met een grote mate van zekerheid worden voorspeld', aldus De Ridder in zijn boek 'Koers 2020' (2005). 'We mogen aannemen dat de welvaart zal toenemen en dat de verschillen tussen arm en rijk nog groter worden. In die delen van de wereld waar in elementaire basisbehoeften zoals voeding en kleding is voorzien, neemt de vraag naar belevenissen toe.'

Schnabel (SCP, 2004) beschrijft vijf processen voor de toekomst. Deze processen lijken, zo stelt hij, onomkeerbaar. 'De 5 I's', zoals Schnabel de processen noemt, hebben gemeen dat ze zich *lebenswettlich* manifesteren, in ieders eigen leven, in het samenleven en in de samenleving. De processen zijn:

- Individualisering (of eerder: modernisering/ decollectivering)
 - eigen keuzes, zelfontplooiing (= individualisme), persoonlijke vrijheid
 - emancipatie, gelijkheid in rechten en in kansen en mogelijkheden
 - versterken van gelijkheid (kwantitatief individualisme)
 - vergroten van vrijheid (kwalitatief individualisme)
 - burger meer zelf verantwoordelijk
- Informalisering
 - veranderingen/ onthiërarchisering van organisaties (o.a. door toenemende betekenis van sport)
 - functionele differentiatie: taak en situatie bepalen mate van formaliteit
- Informatisering
 - spreiding van kennis
 - toegankelijkheid en beschikbaarheid

- Internationalisering
 - overschrijden van grenzen (fysiek, staatkundig, sociaal, economisch, cultureel)
 - lange en complexe ketens van afhankelijkheid
 - toegang tot alles
 - geleidelijke verandering van bestaande sociale en culturele instituties
 - globalisering (belang van lokale contexten in globaliserende wereld)
- Intensivering
 - collectivisering van beleving, genieten
 - het dagelijks leven mag niet saai of eentonig zijn
 - hoge waardering voor lichamelijke, bewondering voor sportieve prestatie
 - gebruik van tijd, schaars goed

Volgens Schnabel zorgt ieder proces wel voor tegenbewegingen en/of weerstand. Deze tegenbewegingen en/of weerstand zullen het proces niet stoppen, maar mogelijk wel vertragen of versnellen, of een andere richting geven. Hierdoor zijn de uitkomsten van het proces moeilijk te voorspellen is.

Botsende en verbindende waarden

Van der Loo (interview 2007) ziet niet alleen stabiele processen, maar wijst op verschillende maatschappelijke ontwikkelingen die in toenemende mate kunnen leiden tot botsende waarden. Hij spreekt van een overgang van een prestatimaatschappij naar een belevingssamenleving. Anderen, zoals de Deen Jensen (1999), spreken over een *dream society*, waarin meer en meer aandacht komt voor verbeelding. Mensen hebben behoeften aan (gedeelde) verhalen en willen meer zin geven aan hun leven. In de optiek van Van der Loo hebben de jaren '90 tot met heden zich grotendeels gekenmerkt door een Angelsaksische mentaliteit, waarin veel in onze samenleving was gericht op de overtreffende trap: 'winnen', 'presteren' of zelfs *mimetic greed* (Heemskerk, 2007). Van der Loo analyseert dat steeds meer mensen zich niet meer herkennen in deze mentaliteit. De uitwassen krijgen steeds meer aandacht, denk aan de salarissen van topfunctionarissen in het bedrijfsleven en de Enron-affaire.

De betrokkenheid bij dergelijke organisaties en hun leiders neemt af, aldus Van der Loo, nu de verborgen verliezen van de Angelsaksische benadering zichtbaar worden. Volgens De Ridder (2005) lagen in de voorbije tijd veel behoeften vooral op materieel gebied, maar worden deze met het stijgen van de welvaart steeds immateriëler. Mensen beginnen zich af te vragen wat de zin is van 'meer, meer, meer' en zijn op zoek zingeving. Gezondheid, geluk, genot en gezamenlijk lijken meer gewaardeerd te gaan worden ten opzichte van geld (Van der Loo, interview 2007). Innovatie, creativiteit en co-creatie zijn volgens Van der Loo de waarden waarom het de komende jaren (ook) zal gaan. De Ridder (2005) voorspelt een strijd tussen de nieuwe elite en de kampioenen van de oude maatschappij.

In het kader van de concept-Duurzaamheidsverkenning (NMP, 2004) en legde TNS/NIPO vier toekomstbeelden voor aan de Nederlandse bevolking:

- De prestatimaatschappij door een vrije markt, meer economische groei en individuele welvaart. We moeten zorgen dat we blijven groeien, presteren, sneller vooruit gaan, mooier en beter zijn.
- De besloten, veilige en leefbare samenleving, behoud van onze welvaart en cultuur. We moeten meer opkomen voor onszelf en onze eigen cultuur en onze normen en waarden niet laten verwateren.

- Het internationale en nationale gemeenschappelijke welzijn, zorg en welzijn in de hele wereld en onze eigen samenleving. Je hebt wat over voor anderen in de samenleving en bent er ook verantwoordelijk voor.
- Een samenleving met gevoel voor gemeenschapszin, zorg en welzijn in onze eigen, directe leefomgeving. We willen de 'menselijke maat' weer terugbrengen in ons leven, er is meer aandacht voor elkaar.

Uit de TNS/NIPO enquête (NMP, 2004) bleek 8% van de Nederlanders de voorkeur te geven aan de 'prestatie maatschappij', 22% aan internationaal en nationaal gemeenschappelijk welzijn', 33% aan de 'besloten, veilige en leefbare samenleving' en 37% aan de 'samenleving met gevoel voor gemeenschapszin'. Onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau en Centraal Planbureau (2004) bevestigen dit gewenste toekomstbeeld.

Nieuwe ordes

Auteurs als Castells en Florida zien een duidelijke verbinding tussen de belevingssamenleving en de 'oude' economie. De socioloog Castells (o.a. 1996) stelt dat de economische waarde niet doorslaggevend is voor de uitstraling van een stad of land, maar dat de sociaal-culturele omgeving (bijvoorbeeld mede bepaald door de uitstraling van grote evenementen) bepalend is voor de economische attractiviteit. Hierbij gaat het zeer sterk om *het beeld* dat mensen hebben van een stad of land. Een positief sociaal-cultureel beeld kan leiden tot vestigingen in een stad of land, het aantrekken bewoners met een specifieke opleidingsniveau, het ontplooiën van nieuwe activiteiten, en dergelijke.

Econoom Florida (2002) legt een verband tussen de opkomst van een creatieve klasse en het verbeteren van economische en sociale omstandigheden. Hij beschrijft de waarden en *life styles* die de drijvende krachten zullen zijn achter de economie, technologie en sociale structuren in de 21^e eeuw. In zijn visie gaat het om de kracht van de creatieven (zoals wetenschappers, kunstenaars, ondernemers, *venture capitalists*, en andere gemotiveerde creativelingen) in de samenleving en hun dynamische en uitbreidende vormen van relaties.

Kennis is misschien wel de meest cruciale productiefactor, aldus De Ridder (2005). Tevens zijn immateriële goederen en diensten in opkomst. De waarde wordt ontleend aan de emotionele betekenis. De onderneming die er in slaagt aan te sluiten bij verschillende *virtual power netwerken* en haar producten zo veel mogelijk aanpast aan de wensen en ideeën die in het netwerk leven, of –nog beter– deze samen met afnemers ontwikkelt kan op goede bedrijfsresultaten rekenen.

Wil Nederland haar concurrentiepositie in de wereld niet (verder) verliezen, aldus Cerfontaine (interview 2007), is het van groot belang dat het land zich op een duidelijke wijze positioneert. Ook Schnabel (interview 2007) benadrukt het belang van een goede concurrentiepositie van Nederland in een veranderende wereldorde. Zonder een vast einddoel voor ogen te hebben is het volgens Cerfontaine van belang dat Nederland zich afficheert als een open, tolerant, op innovatie en ontwikkeling gericht land: Nederland als *a place for dedicated progress for humanity*. Sport als onderdeel van de entertainment industrie (ook passend bij de belevingseconomie) past binnen een dergelijke benadering, maar ook de cultuur, kunst, ICT en andere sectoren passen binnen dit imago.

Het Innovatieplatform, dat een toekomstbeeld voor Nederland 2027 schetst, zet in op een duurzame kenniseconomie en een menselijke kennissamenleving (Innovatieplatform, 2005). Speerpunten daarbij zijn:

- Duurzaamheid (voeding en bloemen, water, high-tech systemen, creatieve industrie, chemie, persoonlijke dienstverlening);

- Kennis (onderwijs, werk & bedrijf, overheid & bestuur)
- Samenleving (Leefomgeving, welzijn, gezondheid, openheid)

Tipping points

Ondanks de uitspraak van De Ridder aan het begin van dit hoofdstuk benadrukken de respondenten dat voorspellingen in het huidige tijdsgewricht erg moeilijk zijn. Er kan niet gesproken worden van een stabiele en eenduidige ontwikkeling: de situatie kan zo omslaan. Zeker wanneer het gaat om draagvlak voor sport in het algemeen of de Olympische Spelen in het bijzonder. Kleine dingen kunnen daarin een groot verschil maken (vgl. Gladwell, *The Tipping Point: How Little Things Can Make a Big Difference*, 2000).

3.3 Gevolgen voor de maatschappelijke betekenis van sport

De publicatie *Nederland, ondernemend sportland* (Duijvestein, 2004) verkent het sportlandschap van de toekomst. Drie dominante trends worden onderscheiden. De eerste trend betreft de versporting van de samenleving. Er wordt meer gesport en meer aan sport uitgegeven. De tweede trend betreft de ontsporting van de sport. Trainingsijver, prestatiestreven en competitiedrang worden steeds minder belangrijk in hedendaagse sport. De laatste trend betreft de vermaatschappelijking van sport. De maatschappelijke functie en betekenis van sport wordt steeds belangrijker.

In *Sportbusiness in de mondiale markt* werpen Westerbeek en Smith (2003) een blik op de enorme veranderingen die de sportbusiness in de toekomst zal ondergaan als gevolg van ingrijpende technologische veranderingen. Twee daarvan zijn:

- De vervaging van landsgrenzen en de afbraak van culturele barrières en religieuze waardensystemen leiden ertoe dat mensen hun identiteit elders zoeken. Er bestaat een irrationele menselijke behoefte aan het opbouwen van een identiteit in relatie met anderen, bijvoorbeeld in de vorm van 'virtuele clans'.
- De toekomstige sportbusiness zal zakelijke ondernemingen de mogelijkheid bieden om hun lokale en mondiale gemeenschapsverplichtingen te erkennen en te vervullen.

Volgens De Ruijter (interview, 2007) wordt de betekenis van sport voor de culturele identiteit steeds groter de komende jaren. Sport is een van de laatste manieren om mensen te betrekken bij het maatschappelijke middenveld en om gemeenschapszin te bevorderen. Sport is wel een tweesnijdend zwaard. Het is in termen van De Ruijter een bewustzijnsvernauwer en daardoor een bindend, maar ook scheidend element tussen groepen. Sport roept ook vijandsbeelden op.

De Ruijter ziet vooral meerwaarde de komende jaren voor sport, als onderdeel van de entertainment industrie, als nationaal symbool. Natiestaten blijven de komende jaren van groot belang in een tegelijkertijd globaliserende wereld. Een staat dient zichtbaar te zijn op het wereldtoneel. De Olympische Spelen symboliseren de processen van globalisering en eenheid enerzijds en lokalisering en diversiteit anderzijds. Neem bijvoorbeeld de opening van de Spelen: een vlaggenvertoon van de verschillende deelnemende landen binnen een algemeen kader van de Olympische vlag en de Olympische gedachte. De Spelen kunnen in de beleving van De Ruijter leiden tot identiteitsvorming op globaal, continentaal, nationaal en lokaal niveau.

Volgens de experts neemt sport een belangrijke positie in in onze cultuur. In zekere zin is Nederland al een sportland te noemen: de participatie is hoog, velen

zijn actief als vrijwilliger, topsporters worden hoog geacht, de sportindustrie levert een wezenlijke bijdrage aan de economie, sport is terug te zien in het modebeeld, etc. Het belang van sport in onze samenleving zal naar verwachting in de komende tien jaar toenemen (Schnabel, interview 2007): het streven naar gezondheid, vitaliteit en een mooi uiterlijk zal zeker doorgaan. Dit wil niet zeggen dat er geen weerstand kan ontstaan tegen deze ontwikkeling. Een bepaald deel van de bevolking, vooral te zoeken in de creatieve hoek, zal de aandacht voor sport als plat en weinig verheffend beschouwen.

De samenleving zal, aldus Van der Loo (interview 2007), uit twee sporen (prestatie en beleving) blijken te bestaan. Wanneer een zich verder ontwikkelende *prestatimaatschappij* als toekomstbeeld wordt gehanteerd komt de nadruk van de maatschappelijke betekenis van sport te liggen op de economische en sociaal-culturele waarde van sport. Sporters kunnen door goede prestaties een voorbeeld zijn voor hun landgenoten om ook het uiterste uit zichzelf te halen en prestaties kunnen leiden tot nationale trots. Sportprestaties zorgen tevens voor internationaal aanzien en prestige, met mogelijk positieve gevolgen voor de (concurrentie)positie van Nederland in de wereld en onze economie.

Nederland dient zich te profileren, innoveren, een open en tolerant imago uit te stralen, te staan voor kansen en ontwikkeling (Cerfontaine, interview 2007). Deze gedachte sluit aan bij de waarden uit topsport (harder, hoger, sneller). Het organiseren van de Olympische Spelen in de huidige vorm past geheel in dit scenario. De Spelen bieden de kans te laten zien waartoe Nederland in staat is en het kan de impuls zijn om grote nationale projecten (denk aan de fysieke infrastructuur) aan te pakken. Daarnaast kunnen de Spelen de nationale economie een stimulans bezorgen en de economische inventiviteit bevorderen.

Het stimuleren van breedtesport en het inzetten van sport als sociale waarde is binnen deze benadering van minder belang. Vanuit dit perspectief kan gesteld worden: er is niets op tegen om dit te doen, maar de betekenis van sport voor bijvoorbeeld integratie, sociale cohesie en opvoeding dient niet overschat te worden. Bovendien, is de relatie tussen interventies op sociale thema's en de Olympische Spelen volgens deze benadering zeer indirect. De Spelen worden geassocieerd met prestaties en internationaal aanzien. Investeren in breedtesport niet.

Wanneer in de toekomst in onze samenleving de nadruk wat minder op prestaties komt te liggen en er meer aandacht ontstaat voor *beleving en zingeving* dan zal de nadruk meer op de immateriële waarden van sport komen te liggen. In een dergelijke samenleving is het van belang dat sport betekenis heeft in het persoonlijke leven van mensen en dat mensen het gevoel hebben zelf deel uit te maken van de sport.

Sport, en wellicht ook de Olympische Spelen, kan betekenis hebben in de zoektocht naar genot, geluk en gemeenschapszin. Sport biedt de mogelijkheid voor mensen om eigen ervaringen op te doen, anderen te ontmoeten, verhalen te delen (De Ruijter, interview 2007). Het sociale en bindende karakter van de sport past binnen deze benadering, net als zinvol geachte thema's als ecologische duurzaamheid en ontwikkelingssamenwerking.

Olympische Spelen

Juist een project als de Olympische Spelen, zo stelt Van der Loo (interview 2007) zou kunnen leiden tot polarisatie tussen '*prestatimaatschappij*' en '*belevingsmaatschappij*'. In zijn ogen is het duidelijk dat de Olympische Spelen niet alleen tot positieve reacties zal leiden. De Olympische Spelen roepen zowel

associaties op met materiële en immateriële waarden. Verzet zal er komen en wel uit moeilijk te voorspellen en lastig te bestrijden hoek.

Schnabel (interview 2007) benadrukt dat Olympische Spelen bindend kunnen werken om grote infrastructurele projecten in Nederland aan te gaan pakken en dat die betekenis van de Spelen door de bevolking zeker gewaardeerd zal gaan worden. Hij verwijst daarbij naar de voormalige Olympische steden Barcelona en Athene. De Olympische Spelen in de huidige vorm zouden in deze benadering minder goed passen.

Het draagvlak voor de Spelen is niet alleen afhankelijk van ontwikkelingen in algemene zin, maar ook van de ontwikkeling die de Olympische Spelen zelf gaan doormaken. Zullen de Spelen een *money machine* blijven? Hoe is het imago van de topsport over 20 jaar? Wat voor type organisatie is het IOC tegen die tijd?

3.4 Analyse

Stabiele processen, botsende waarden, nieuwe ordes en 'tipping points': maatschappelijke ontwikkelingen voor de komende tien jaar laten zich in abstracte termen beschrijven in scenario's en richtingen, maar de eindresultaten laten zich niet voorspellen. Daarmee is ook de maatschappelijke betekenis van sport in 2016 in grove lijnen te schetsen, maar is een vertaling naar concrete thema's (nog) niet mogelijk.

De toekomstverkenning maakt duidelijk dat in elk geval de *culturele* betekenis van sport de komende tien jaar zal toenemen. De culturele betekenis van sport in toenemende mate van belang voor identiteitsvorming en binding in een gemeenschap. Tevens wordt voorspeld dat zaken als 'wellness' (gezonde geest in een gezond lichaam), het streven naar jeugdigheid, vitaliteit en uiterlijke schoonheid de komende jaren alleen nog maar zal toenemen. Sport en de sportcultuur spelen hierin een belangrijke rol.

Aangenomen wordt dat aan het begrip *duurzaamheid* (milieu, maar ook innovatie en kennisontwikkeling) meer en meer maatschappelijk belang gehecht zal worden de komende jaren. Onduidelijk is nog welke betekenis sport voor duurzaamheid kan hebben.

Naar verwachting zal sport ook *economisch en sociaal* van betekenis blijven, mogelijk in toenemende mate, maar uitkomsten zijn afhankelijk van de ontwikkeling van dominante waarden in de samenleving én de ontwikkeling van de sport zelf. De sportwereld zal er rekening mee moeten houden dat er verschillende betekenissen toegekend kunnen worden aan sport en sportevenementen. Sport, en bijvoorbeeld het organiseren van Olympische Spelen, zal bij een deel van de bevolking leiden tot positieve associaties, een ander deel zal het juist aanzetten tot tegenkrachten en tegenbewegingen.

Uitdaging

Dé grote uitdaging voor de sport de komende tien jaar is het zoeken naar de verbinding tussen de materiële waarde en immateriële waarde van sport (of: tussen de prestatie maatschappij en de belevingssamenleving). De genoemde betekenissen (sociaal, economisch, cultureel en duurzaam) krijgen vooral waardering als mensen gaan ervaren dat sport bijdraagt aan verschillende waarden in de samenleving.

In het koppelen van de materiële en immateriële waarden kan de kracht liggen voor zowel de doelstelling om van Nederland een sportland te maken, als voor de

wens om de Olympische Spelen te organiseren. Overeenkomstig de gedachten aan maatschappelijk verantwoord ondernemen kan de sport aandacht hebben voor *people, planet and profit*. Sport kan laten zien enerzijds van betekenis te zijn voor de economie (profit), anderzijds kan het ook grote betekenis hebben voor een meer op zingeving gerichte samenleving (people en planet). Participatie, zelf-organisatie vanuit de samenleving is daarbij van groot belang.

De sport kan zichzelf op richten op *people, planet and profit* door zich te profileren als een maatschappelijk betrokken sector. Het lijkt vooral van belang dat de sport zichtbaar maakt dat het maatschappelijk van betekenis is en dat de sportwereld maatschappelijk betrokkenheid toont. Een overkoepelend thema kan zijn 'binding en betrokkenheid'. Dit thema heeft betrekking op eerder genoemde betekenissen als nationale identiteit en trots, sociale cohesie en gemeenschapszin, gezondheid en duurzaamheid. Daarmee heeft het materiële en immateriële betekenis.

4. Actieplan

4.1 Inleiding

Het NOC*NSF wenst een actieplan voor 2007 vast te stellen. Deze studie dient daarvoor handreikingen te doen.

Kort samengevat is de opbrengst van deze studie:

- Er zijn vier maatschappelijke betekenissen van sport te onderscheiden: sociaal, economisch, cultureel en duurzaam. Deze betekenissen kunnen zowel positief als negatief zijn en zijn context-afhankelijk. De literatuur maakt duidelijk dat het maatschappelijke rendement van sport ambigu is en er vragen leven over de causaliteit tussen sport en maatschappelijke ontwikkelingen.
- De maatschappelijke ontwikkelingen richting 2016 zijn deels te voorspellen in de vorm van processen. Sport zal in elk geval een toenemende culturele betekenis krijgen, vooral voor identiteitsvorming en gezondheid. De sociale en economische betekenissen zijn afhankelijk van botsende en verbindende waarden in de samenleving, nieuwe ordes en 'tipping points'. De sport zal rekening moeten houden met tegenkrachten of tegenbewegingen. Zij kan dit doen door de verbinding te zoeken tussen de materiële en immateriële waarde van sport.

De opbrengst van de studie maakt tevens duidelijk dat het kiezen van maatschappelijke thema's waarop sport zal worden ingezet in het kader van het Olympisch Plan niet automatisch volgen uit de literatuurscan en het raadplegen van experts. De studie levert een 'technisch-inhoudelijke basis', op grond waarvan keuzes gemaakt kunnen worden. In onze ogen dient deze basis nog te worden versterkt. De vraag die daarbij in 2007 beantwoord moet worden, is: Onder welke condities en in welke contexten kan de maatschappelijke betekenis van sport vergroot worden? Paragraaf 4.2 beschrijft een onderzoeksvoorstel om deze vraag te kunnen beantwoorden.

De uiteindelijke keuzes voor interventies worden per definitie gekenmerkt door een afweging van (organisatie en/of politieke) belangen⁵, welke niet in deze studie zijn meegenomen. In onze ogen is daarvoor discussie nodig over de uitgangspunten in het Olympisch Plan en kennis over de associaties van de centrale belanghebbenden met het concept Nederland Sportland en de maatschappelijke betekenis van sport. Ook is het van belang de uiteindelijke interventies goed te monitoren, waardoor input ontstaat om de effectiviteit en *impact* te kunnen maximaliseren. Paragraaf 4.3 gaat in op deze onderwerpen.

4.2 Actieplan 2007

De analyse van hoofdstuk 3 maakt duidelijk dat de doelstelling om sport een belangrijke rol te laten spelen bij maatschappelijke thema's mogelijk is door een aantal materiële en immateriële waarden te beïnvloeden. De literatuurscan en de beschrijving van toekomstige ontwikkelingen in Nederland laten zien dat de maatschappelijke waarde erg afhankelijk is van de context en de wijze waarop de interventies worden uitgevoerd. De kennis over wanneer en onder welke omstandigheden sport 'werkt' is nog zeer beperkt. Deze kennis is noodzakelijk wanneer Nederland sport (nog) nadrukkelijker een rol wil laten spelen bij maatschappelijke thema's in 2016.

⁵ Vergelijk: D. Stone, Policy paradox. The art of political decision making. New York (2002)

Voordat overgegaan kan worden tot concrete acties of interventies in de (sport)praktijk is verder onderzoek binnen de bouwsteen 'Maatschappelijke betekenis' noodzakelijk. Dit onderzoek zou zich moeten concentreren op:

- 1) Operationalisatie van de vier onderscheiden maatschappelijke betekenissen van sport;
- 2) Vaststellen van beïnvloedbare factoren die de vier maatschappelijke betekenissen van sport bepalen in verschillende contexten;
- 3) Inzicht in interventiemogelijkheden om de vier maatschappelijke betekenissen van sport te kunnen vergroten.

Onderzoeksdesign

Bovenstaande onderdelen zijn te vertalen in de volgende onderzoeksopzet:

Fase	Doelstelling	Methode	Opbrengst
1	Komen tot eenduidige definities van de vier maatschappelijke betekenissen en inzicht krijgen in beïnvloedbare factoren.	<i>Literatuuronderzoek:</i> Verdieping van de uitgevoerde literatuurstudie en verbreding door meer gebruik te maken verschillende disciplines (sociale en culturele wetenschappen, economie, gezondheid) die de vier maatschappelijke thema's bestrijken.	<ul style="list-style-type: none"> - Eenduidige definitie per maatschappelijke betekenis van sport; - Indicatoren waaraan deze betekenissen kunnen worden afgemeten; - Analyseschema van beïnvloedbare factoren (<i>issue trees</i>) per maatschappelijke betekenis.
2	Inzicht krijgen in de kritische succesfactoren (ter bevordering van de maatschappelijke betekenis van sport) in verschillende contexten.	<p><i>Empirisch onderzoek:</i> Aansluiten bij onderzoek, monitoring en evaluatie van huidige praktijken, zoals Proeftuinen, BOS-projecten, <i>Street Wise</i>, Richard Krajicek Foundation, Johan Cruyff Foundation.</p> <p><i>Literatuuronderzoek en empirisch onderzoek:</i> Inventarisatie van (<i>good practices</i>) in aanvullende contexten aan de hand van bestaande evaluaties en case studies (te denken valt aan maatschappelijke projecten in Nederland, Duitsland, Zweden en Groot Brittanië).</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Overzicht van de meest kritieke beïnvloedbare factoren, gerelateerd aan verschillende contexten; - Overzicht van interventiemogelijkheden in verschillende contexten ter bevordering van de maatschappelijke betekenis van sport.
3	Advies over interventies/ acties in 2008	Analyse en integratie fase 1 en 2	<ul style="list-style-type: none"> - Eindrapport met adviezen over haalbare doelen voor de bouwsteen maatschappelijke betekenis, en - Concrete adviezen over uit te voeren acties in 2008.

Ter illustratie de opbrengst voor bijvoorbeeld de culturele betekenis: Het onderzoek maakt duidelijk wat precies onder de culturele betekenis van sport wordt verstaan en waaraan te zien of af te meten is dat een sportpraktijk of – activiteit culturele betekenis heeft. Met andere woorden: hoe benoemen we de 'boom' en aan welke takken en bladeren is deze boom te herkennen in het bos?

De factoren die van invloed zijn op deze culturele betekenis (de vorm van de boom) worden ontleed en vastgelegd in een *issue tree*. De wortels van de boom laten zien op welke wijze de culturele betekenis van sport tot stand komt en hoe de groei van takken of bladeren gestimuleerd kan worden.

Het tweede deel van het onderzoek geeft inzicht in de wijze waarop de boom in verschillende contexten groeit en op welke wijze de wortels gevoed kunnen worden om de takken en bladeren tot bloei te brengen.

Organisatie van het onderzoek

Gezien de benodigde diversiteit aan specialistische kennis op het gebied van de vier maatschappelijke betekenissen is een multidisciplinair onderzoeksteam, vooral in fase 1, noodzakelijk.

In de eerste fase, waarin gewerkt wordt aan operationalisering per maatschappelijke betekenis, is de volgende multidisciplinaire samenstelling wenselijk:

- Sociale en culturele betekenis: USBO/ Verweel, Van Bottenburg
- Economie: UU/ Verhoogt
- Gezondheid: UU/ Backx

In fase 2 is kennis en ervaring met empirisch onderzoek in maatschappelijke (sport)projecten cruciaal. Daarbij is het effectief en efficiënt om aan te sluiten bij reeds opgezette initiatieven voor onderzoek en evaluatie. Het Mulier Instituut is reeds betrokken bij het evalueren van de sportnota 'Tijd voor Sport' en zal vanuit die evaluatie gegevens verzamelen bij onder andere de BOS-projecten en de Proeftuinen. Tevens is het Mulier Instituut betrokken bij onderzoek naar de betekenis van Cruyff Courts. USBO doet vergelijkbaar langlopend onderzoek naar de betekenis van activiteiten van de Richard Krajicek Foundation in diverse wijken in Nederland. Tegelijkertijd loopt momenteel een grootschalig onderzoek naar het project *Street wise* van de Nederlandse Sportalliantie (NSA), waarin de maatschappelijke betekenis van ongeorganiseerde sport in diverse achterstandswijken wordt onderzocht. Het Mulier Instituut en USBO kunnen de opbrengsten uit deze onderzoeken inbrengen bij de verdieping van de bouwstenen 'Sportwaarden' en 'Maatschappelijke betekenis' en, daar waar mogelijk, door enkele aanvullingen op de bestaande onderzoeksopzetten nieuwe relevante informatie verzamelen.

Bij de uitvoering van het empirisch onderzoek naar erkende *good practices* in aanvullende contexten is het wellicht mogelijk dat enkele *cases* zowel bruikbaar zijn voor de bouwsteen 'Sportwaarden' als 'Maatschappelijke betekenis'. De onderzoekers van Mulier Instituut en USBO kunnen daarbij, ieder vanuit een eigen verantwoordelijkheid voor een bouwsteen, relevante informatie met elkaar delen.

Een multidisciplinaire aanpak in samenwerking met verschillende instellingen vereist centrale regie. Het is van belang dat de onderzoeksleding van de bouwsteen 'Maatschappelijke betekenis' in handen blijft van één instelling. Gezien de aanwezige expertise en kennis kan USBO voor deze bouwsteen deze rol op zich blijven nemen.

Mogelijk tijdpad

Bovenstaand onderzoek is, afhankelijk van de uiteindelijke opzet, uitvoerbaar in 10 tot 12 maanden.

Fase	April	Mei	Juni	Juli	Aug	Sept	Okt	Nov	Dec	Jan
1	X	X	X							
2				X	X	X	X	X		
3									X	X

4.3 Actieplan 2008 en verder

Keuzes voor de interventies

Na afloop van het bovenstaande onderzoek dienen keuzes gemaakt te worden voor acties of interventies. Zoals gesteld aan het begin van dit hoofdstuk worden dergelijke keuzes niet alleen gemaakt op inhoud. Het is van belang vast te stellen welk gewicht wordt toegekend aan de bouwsteen 'Maatschappelijke betekenis'. De uitgangspunten van het Olympisch Plan en de mate van acceptatie van centrale *stakeholders* zijn daarbij in onze ogen van groot belang.

- Olympisch Plan

Het Olympisch Plan richt zich op Nederland Sportland. Om goede keuzes te kunnen maken binnen de bouwsteen 'Maatschappelijke betekenis' is het nodig antwoord te krijgen op de vraag waarom Nederland een sportland zou moeten zijn. Indien gesteld wordt dat het goed voor Nederland is om een sportland te zijn/ worden dan zal duidelijk moeten worden welke relatie een sportland heeft met de (gewenste) toestand in het land (een missie en visie op Nederland).

Bij acceptatie van de gedachte dat het goed is dat Nederland een sportland wordt, luidt de vraag: Hoe ziet zo'n sportland eruit? En welke betekenis hebben de verschillende bouwstenen uit het Olympisch Plan bij het tot stand komen van dat sportland? Het is van belang vast te stellen welk gewicht wordt toegekend aan de zes bouwstenen en hoe een goed *track record* kan worden opgebouwd, dat uiteindelijk leidt tot een sportland.

De Olympische Spelen zijn in het Olympisch plan zowel een droom als een katalysator die het bereiken van Nederland Sportland (versneld) mogelijk moet maken. Wanneer duidelijk is hoe Nederland Sportland eruit zou moeten zien dient bekeken te worden of het organiseren van de Spelen het enige paard is waarop gewed moet worden. Mogelijk zijn er andere 'paarden', naast het raspaard 'Olympische Spelen', nodig om de 'koets' Nederland Sportland, geladen met de bouwstenen, in de juiste richting te laten rijden met de gewenste snelheid.

- Acceptatieanalyse

Onderzoek naar de associaties van verschillende belanghebbenden (zowel voor- als tegenstanders) in de Nederlandse samenleving met de maatschappelijke betekenis van sport is van belang bij de uiteindelijke keuze voor de interventies. Wanneer zicht is welk type interventies en onder welke condities de verschillende groepen in de Nederlandse samenleving accepteren dat sport een maatschappelijke betekenis heeft kan hierop worden ingespeeld. Dit is van belang bij het opbouwen van het gewenste *track record* en uitstraling op weg naar Nederland Sportland.

Een acceptatieanalyse kan uitgevoerd worden door middel van het houden van focusgroepen. Door diverse groepen uit verschillende lagen van de bevolking te selecteren kan in verschillende focusgroepen een duidelijk beeld ontstaan van de associaties en achterliggende gedachten van de respondenten.

Implementatie en monitoring

In 2008 vinden vervolgens de implementatie van de interventies van de bouwsteen plaats. Om het effect en de *impact* van deze interventies zo groot mogelijk te laten zijn, bevelen wij actieonderzoek aan.

Het is aan te raden de implementatie van de interventies te laten monitoren. Zogenaamd actieonderzoek is daarvoor een zeer geschikte methode. In dergelijk onderzoek beschouwen de onderzoekers niet afstandelijk wat er gebeurt, maar zijn zij actief betrokken bij het project en adviseren zij direct aan de uitvoerders. Vervolgens analyseren zij wat de gevolgen zijn wanneer deze adviezen worden uitgevoerd. Door tijdens de uitvoering direct zicht te hebben op wat werkt, en wat niet, kan snel, gericht en onderbouwd worden bijgestuurd in de projecten. De ervaringen worden geborgd, zodat de leereffecten groot zijn.

BIJLAGE

Respondenten

Betekenis van sport

- Dr. A. Anthonissen
- Dr. A. Buisman
- Mw. Dr. A. Elling
- Mw. Prof. dr. A. Knoppers
- Prof. dr. R. Koning

Maatschappelijke ontwikkelingen

- Prof. drs. G. Cerfontaine
- Dr. H. van der Loo
- Prof. dr. A. de Ruijter
- Prof. dr. P. Schnabel

(Verwante) Literatuur

- Anthonissen, A., Boessenkool, J., De sportvereniging tussen traditie en commercie, Arnhem, 1996
- Asselt et al, De toekomst begint vandaag. Maastricht, 2005
- Backx, F. et al., Sportief bewegen en gezondheidsaspecten: een verkennende studie naar kosten en baten. Amsterdam, 1996
- Backx, F.J.G., Coumans, B., Sport, Bewegen en gezondheid, Houten, 1997-1999
- Backx, F.J.G., Coumans, B., Sportblessures buitenspel, Utrecht, 1994
- Baken, W.C., Sportbeoefening door mensen met een handicap; een literatuurstudie, Bunnik/Haarlem, 1997
- Blanchard, K. et al. The anthropology of sport. Massachusetts, 1985
- Boahene, K./ Hivos, Presentatie voor platform sport en ontwikkeling. Utrecht, 2006
- Boessenkool, J. en F. van Eekeren, The nature of sport and international cooperative development. In: A. Knoppers et al., The construction of meaning in sport organizations. Maastricht, 2000
- Boessenkool, J., Jong, A. de, Sportverenigingen in de 21ste eeuw: voor en door leden?, Arnhem 2001
- Bol, E., Backx, F.J.G., Mechelen, W. van., Epidemiologie van sport en gezondheid, Utrecht 1997.
- Bottenburg, M. van, Het kapitaal van de sport, Utrecht, 2006
- Bourdieu, P., Sport and social class. In: Social Science Information, no 17, 1978
- Brandworlds, G.L.P., Sportsponsoring in Nederland, verkennend onderzoek 2000, Arnhem 2002.
- Bruggen, J. van, De meerwaarde van sport; het subsidiestelsel sport, Enschede 2002.
- Bruinink e.a., J.E., Privatisering van sportaccommodaties; gevolgd en gevolgen. Eindrapport over resultaten van een meerjarige studie naar het proces en de effecten van de privatisering van vier sporthallen en vier sportparken in Nederland, Den Haag, 2001
- Buisman, A., Middelkamp, J., Jeugdsport; een verhaal apart, Maarsse 2001
- Cameron and MacDougal, Crime prevention through sport and physical education. In: Trends and issues in crime and criminal justice. No. 165 2000
- Cashmore, E., Making sense of sport. Londen, 1990

- Chorus, A., Hopman-Rock, M., Chronisch zieken en bewegen: een quick scan, Leiden 2003
- Coakley, J, Sports in Society; Issues & Controversie, 8e druk, 2004, New York
- Coalter et al, The role of sport in regenerating deprives areas. 2000
- Crum, B.J., Over de versporting van de samenleving; Reflecties over bewegingsculturele ontwikkelingen met het oog op sportbeleid, Haarlem 2001
- Dejonghe, T., Sport en economie; een noodzaak tot symbiose, Nieuwegein, 2004
- Dekkers, M., Lichamelijke oefening, 2005
- Dirks e.a., E., Sport en sociale integratie; een onderzoek naar de betekenis van sportparticipatie voor de sociale integratie van jongens in de samenleving, Utrecht, 2003
- Driscoll et al., Sporting capital: changes and challenges for rural communities in Victoria. 1999
- Duijvestijn, J., Kattenberg, P. Nederland, ondernemend sportland; de toekomst van de sport komt uit de breedte. Den Haag, 2004
- Duyvendak, Integratie door Sport? Een onderzoek naar gemengde en ongemengde sportbeoefening door autochtonen en allochtonen, (1998)
- E. Oldenboom, Brood en spelen; de economische en maatschappelijke waardering van grote sportevenementen, Amsterdam 1999
- Eekeren, F. van, Sport and development: challenges in a new arena. In: Vandenaauwele et al., Sport and development. Tiel, 2006
- Eekeren, F., van, Betekenissen van sport in Zuid-Afrika. Utrecht, 1996
- Eley and Kirk, Developing citizenship through sport: the impact of sport-based volunteer programme on young sports leaders. 2002
- Elling, A., 'Ze zijn er niet op gebouwd'; in- en uitsluiting in de sport naar sekse entniciteit, 2004, Brussel
- Elling, A., Claringbould, I., 'In- en uitsluitingsmechnismen in de sport: wie kan, mag en wil er (niet) bijhoren?', in: Kunnen, R. (red.), Sport in beweging: Transformatie, betekenis en kwaliteit, Nieuwegein/Den Bosch, 2004
- Elling, A., Ferez, S., Sport verbreedert: praktijk of mythe? Sociale netwerken en omgangs(v/n)ormen van jongeren in de sport, Arnhem 2001.
- Elling, A., Sport als Sociale Arena; in- en uitsluiting in de sport naar sekse entniciteit, 2004, Brussel
- Frosdick, S, Beyond football hooliganism. In: S. Frosdick et al., Sport and safety management. 1999
- Golen, B. van, Linnartz, A. & Gijsbertse, H., Meer bewegen in het groen; voorbeelden van dwarsverbanden tussen groen en breedtesport. Den Haag, 2000
- Gratton, C., Sport and economic regeneration in cities. 2005
- Gratton, C., Sport, health and economic benefit. In: Sport england, Driving up participation. 2004
- Gratton, C., The impact if achieving Sport England's target for making England an active nation by 2020. 2004
- Harris, J. et al, Play, games and sport in cultural contexts. Illinois, 1983
- Hart, M, et al, Sport in sociocultural process. Iowa, 1981
- Hartgens, F., Kuipers, H., Verboden middelen in de sport, Houten/Diegem, 2000
- Heemskerck, E. Het uiteenvallen van het 'old boys network'. Amsterdam, 2007
- Hekma, G., 'Als ze maar niet provoceren'; discriminatie van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen in de georganiseerde sport, Amsterdam 1994

- Heuvel, M. van den, De maatschappelijke betekenis van sport op televisie, Den Bosch, 2003
- Heuvel, M. van den, Werff, H. van der, Trendanalyse sport; ontwikkelingen in sportdeelname en organisatiegraad van de sport in de periode 1975-1995, Arnhem 1998.
- Heuvel, M. van den, e.a., Doping in de georganiseerde breedte sport; een onderzoek naar aard en omvang van het gebruik van dopinggeduide middelen in de georganiseerde breedtesport, Capelle aan den IJssel, 2002
- Hilvoorde, I. van, Pasveer, B., Beter dan goed; over genetica en de toekomst van topsport, 2005, Diemen
- Hoogendam e.a, A., Vrijwilligersbeleid in de Sportvereniging (vijf delen), Utrecht, 1996
- Innovatieplatform, Nederland 2027. Den Haag, 2005
- Janssens & van Bottenburg, Etnische tweedeling in de sport, Arnhem 1999
- Janssens, J., Elling, A., Kalmthout, J. van, "Het gaat om sport". Een onderzoek naar de sportdeelname van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen, Nieuwegein/Den Bosch, 2003
- Janssens, J., Professionalisering in de sport, Voorzet voor beleid, Arnhem 1998
- Jensen, R., Dream society. Kopenhagen, 1999
- Johnsen et al., The value of public goods generated by Major League Sports temas: the CVM approach. 2001
- Kemp, The hidden workforce: volunteers learning in the Olympics. In; Journal of industrial training, no 26, 2002
- Kemper, H.C.G., De effecten van 20 jaar sport op de gezondheid op latere leeftijd, Amsterdam 2000.
- Kemper, H.C.G., Groei en gezondheid in Nederland, Utrecht, 2001
- Késenne, S., Sport en Economie, Brussel, 2000
- Knop, P. de et al, De sociale functies en betekenissen van sport. Brussel, 1997
- Knop, P. de, Sport als integratie als migranten jongeren (1994)
- Knop, P. de, Sport als integratie; Kansen voor maatschappelijk kwetsbare jongeren (1992)
- Knoppers, A., Elling, A., Gender, etniciteit en de sportmedia: selectie en interpretatie, Arnhem 2001
- Koning, R.H., Economie in de sport, Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar in de sporteconomie aan de Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, 2005
- Korevaar, K., Dartel, N. van, Barrières voor verdere professionalisering in de sport. Een verkennend onderzoek naar de arbeidsverhoudingen in de sport, Tilburg 2002.
- Kunnen, R., De nieuwe sportwereld. De opkomst en ontwikkeling van de mediasport en het mediasportpubliek, Nieuwegein/Den Bosch, 2004
- Langley et al., Sport and delinquency. In: British journal of sports medicine, no. 30, 1996
- Leisure Futures, Positive Futures: a review of impact and good practices. 2002
- Linneman, M., Wat beweegt senioren?, Arnhem, 2000
- Malenstein, W. van, Roos, E., Verhallen, M., De maatschappelijke bijdrage van sport; een onderzoek naar de kwaliteitscriteria en evaluatie-indicatoren van sport- en ontwikkelingsprojecten, Utrecht 2002
- Marsh and Kleitman, School athletic participation: mostly gain with little pain. In: Journal of sport and exercise psychology, no 25, 2003
- Meloen, J.D., Eersteling, P., Er wordt wel eens wat geroepen; discriminatie van allochtonen in de amateursport.
- Messner and Sabo, Sex, Violence and Power in Sports: Rethinking Masculinity , 1994

- Messner, M.A., Sport, Men, and the Gender Order; Critical, Feminist Perspectives, 1990, Illinois
- Messner, M.A., Taking the field; women, men and sports, 2002, Minnesota
- Miller, T. e.a., Globalization and Sport: Playing the world, 2001, Sage California
- Miller, T., Sport Sex, 2001, Philadelphia
- Misener and Mason, Creating community networks: can sporting events offer meaningful sources of social capital?. In: Managing leisure, no. 11, 2006
- Morris et al., Sport, physical activity and antisocial behaviour in Youth. In: Trends and issues in crime and criminal justice. No. 249, 2003
- Nichols and Taylor, West Yorkshire Sports Counselling: final evaluation report. 1996
- Nichols G. et al., Measuring the impact of crime reduction interventions involving sports activities for young people. In: Howard Journal of criminal justice, no. 43, 2004
- Oldenboom, E., Costs and benefits major sports events, Amsterdam, 2006
- Perrels, B., Lagendijk, E., In of uit? Een onderzoek naar processen van toetreding tot de sport, Amsterdam, 2001
- Poel, H. van der, Bewegingsruimte; Verkenning van de relatie sport en ruimte, Haarlem 2000
- Putnam, R., Bowling alone. 2000
- Ridder, W. de, Koers 2020, nieuwe toekomst, nieuwe leiders. Den Haag, 2005
- Sabo, D., A Feminist analysis of men and sport, 1987
- Sabo, D., Changing Men: Issues in Gender, Sex and Politics, 1984
- Sabo, D., The Womens's Sports Foudation Report: Minorities in Sports, 1989
- Schelven, W. van, Evaluatie sportstimuleringsbeleid etnische groepen Amersfoort. Stichting Spel en Sport, Amsterdam 1991.
- Schmikli, S.L., Schoots, W., Wit, M.J.P., Sportblessures, het totale speelveld. Kerncijfers en trends van sportblessures in Nederland 1997-2002, Arnhem 2004
- SCP en CPB, Trends, dilemma's en beleid. Den Haag, 2004
- SCP, Sociaal en cultureel rapport. Den Haag, 2004
- Spaaij, R., Fan cultures and football hooliganism. A study of three Western European countries, Amsterdam, 2007
- Sport England, The framework for Sport in England. 2004
- Stam e.a., P.J.A., Sportief bewegen en gezondheidsaspecten: een verkennende studie naar kosten en baten, Amsterdam, 1996.
- Staveren, H.T. van, Kramer, A., Exploitatie van naam, afbeelding en prestatie van de topsporter: onderzoek in het kader van een statuut voor de topsporter naar het commercieel gebruik van sportprestaties, Rijswijk/Amsterdam, 1992
- Steege, D. ter, Omvang van de dienst sport t.b.v. Nationale rekeningen, Voorburg 2004
- Steenbergen, J., Hilvoorde, I. van, Tamboer, J., Fair Play. Arnhem 1995
- Steenbergen, J., Knop, P. de, Elling, A., Values and Norms in Sport; Critical reflections on the position and meanings of sport in society, Oxford 2001
- Stegeman, H., Belang van bewegingsonderwijs; over legitimatie en algemene doelstellingen van het schoolvak lichamelijke opvoeding, Utrecht/Zeist 2000.
- Sterkenburg, J. van, Janssens, J., Rijnen, B., Football and racism; an inventory of the problems and solutions in eight West European countries in the framework of the Stand Up Speak Up campaign, Brussel 2005

- Stichting Louis d'Eco, Iedereen kan scoren; Milieuzorg bij (Top)sportevenementen, Utrecht, 2005
- Stiggelbout, M., Opmeer, C.H.J.M., Lichamelijke activiteit van ouderen, chronisch zieken en gehandicapten: een actualisering, Leiden 1999
- Stokvis, R., Sport, publiek en de media, Amsterdam, 2003
- Swank, M., Eekeren, F. van, Sport en ontwikkelingssamenwerking, Utrecht, 1998
- Tiessen-Raaphorst, A., Kerssens, J., Bakker, D. de, Wendel-Vos, W, Sporters vitaal!; de gezondheid van sporters vergeleken met niet-sporters, Utrecht 2005.
- Toet, H., Kosten van sportblessures in Nederland, Amsterdam 2005
- UN-Resolution adopted by the General Assembly - 58/5. Sport as a means to promote education, health, development and peace, 17-11-2003
- UN-Resolution adopted by the General Assembly - 59/10. Sport as a means to promote education, health, development and peace, 08-12-2004
- Vandenaauwele, Y., Sport and development. Tielt, 2006
- Vanreusel, B., Bulcaen, F., De sociale betekenis van sportdeelname, Leuven 2002
- Wendel-Vos, W., Kosteneffectiviteit en gezondheidswinst van behalen beleidsdoelen bewegen en overgewicht; Onderbouwing Nationaal Actieplan Sport en bewegen, Bilthoven 2005.
- Wendel-Vos, W., Public Health aspects of physical activity, 2005, Wageningen
- Westerbeek, H., Smith, A., De toekomst van sportbusiness, Nieuwegein 2004
- WODC, Voetbalvandalisme. Den Haag, 2005

Websites:

- EURLEX, *Verklaring van de Raad en de vertegenwoordigers van de regeringen van de lidstaten, in het kader van de Raad bijeen van 5 mei 2003 – "De maatschappelijke waarde van sport voor jongeren"*, [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:42003X0607\(01\):NL:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:42003X0607(01):NL:HTML), 28-1-2007
- GITP Nederland, *HRM: Hoger rendement met menselijke waarden?*, <http://www.gitp.nl/nieuws.asp?id=400197>, 28-1-2007
- Innovatieplatform, *Resultaat Nederland in 2027 (2005)*, http://www.innovatieplatform.nl/nl/resultaten/projectpagina/2005/ned_2027.html, 28-1-2007
- Instituut voor sportaccommodaties, <http://www.isa-sport.nl/index.php>, 28-1-2007
- Kennisland, *Investeren in een kennisland*, http://www.kennisland.nl/nl/publicaties/nieuwsbrief/2005/juni_2001.html, 28-1-2007
- Kinds, E.L., *De HeartHunter; Waardengedreven organisatietransformatie*, <http://www.managementboek.nl/artikel.asp?ID=51>, 28-1-2007
- MD Business news, *Trends duurzaamheid en insperience bepalen consumentengedrag*, http://www.trendwatching.com/about/inmedia/articles/insperiences/trends_duurzaamheid_en_insperi.html, 28-1-2007
- Mens in wereld, *Hoogste universele waarden*, http://www.mensinwereld.nl/Universele_morele_waarden/universele_morele_waarden.html, 28-1-2007
- MVO, *Wat is Maatschappelijk verantwoord ondernemen?*, http://www.mvo.mkb.nl/Wat_is_MVO, 28-1-2007

- Rapportsysteem, *Natuur is economie*,
<http://www.rapportsysteem.nl/artikel/index.php?id=70&action=read>, 28-1-2007
- SCP, *Angstige burgers*,
http://www.scp.nl/publicaties/boeken/9037702821/Angstige_burgers.pdf, 28-1-2007
- Sports policy in the EU - introduction
- <http://www.euractiv.com/en/sports/sports-policy-eu-introduction/article-117541>, 15-01-2007
- Verklaring van de Raad en de vertegenwoordigers van de regeringen van de lidstaten, in het kader van de Raad bijeen van 5 mei 2003 — "De maatschappelijke waarde van sport voor jongeren"
- [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:42003X0607\(01\):NL:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:42003X0607(01):NL:HTML), 15-01-2007
- Sport: introduction
- <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l35001.htm>, 15-01-2007
- <http://europa.eu/scadplus/leg/nl/lvb/l35007.htm>, 15-01-2007
- http://europa.eu.int/council/off/conclu/dec2000/dec2000_nl.htm, 15-01-2007
- http://europa.eu.int/constitution/futurum/constitution/part3/title3/chapter5/section4/index_en.htm, 15-01-2007
- http://europa.eu.int/eur-lex/en/com/rpt/1999/com1999_0644en01.pdf, 15-01-2007
- <http://europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/selected/livre491.html>, 15-01-2007
- RAPPORT sur le rôle de l'Union européenne dans le domaine du sport
- <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?jsessionid=B78BF60C919FF2A46FB4D186D0258D78.node2?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A4-1997-0197+0+DOC+PDF+V0//FR&language=FR>, 15-01-2007
- Sport maatschappelijk goud
- <http://www.sport.nl/content/pdf/207220/1919204>, 15-01-2007
- Sport maatschappelijk goud
- <http://www.sport.nl/content/pdf/207220/Sportpamflet.pdf>, 15-01-2007
- CDA – verkiezingsprogramma 2006: Vertrouwen in mensen, dus investeren in vrijwilligers, normen, waarden en veiligheid
- <http://www.sport.nl/content/wordfiles/207587/318884/1296236>, 15-01-2007
- ChristenUnie – verkiezingsprogramma 2006
- <http://www.sport.nl/content/wordfiles/207587/318884/12962361>, 15-01-2007
- PVDA –verkiezingsprogramma 2006 – Sport: het dorpsplein van de samenleving
- <http://www.sport.nl/content/wordfiles/207587/318884/12962362>, 15-01-2007
- SP – verkiezingsprogramma 2006 – Betere Cultuur: Kunst, sport en vrije tijd
- <http://www.sport.nl/content/wordfiles/207587/318884/12962363>, 15-01-2007
- GroenLinks wil Pact voor de Sport
- http://www.sport.nl/content/wordfiles/207593/Persbericht_GroenLinks.doc, 15-01-2007
- Sport – VWS
- <http://www.minvws.nl/dossiers/sport/default.asp>, 15-01-2007
- Programma Meedoen allochtone jeugd door sport 2006-2010
- http://www.minvws.nl/images/meedoen_tcm19-98754.pdf, 15-01-2007

- VVD: gymleraar terug op school
- http://www.sport.nl/content/wordfiles/207593/Persbericht_VVD.doc, 15-01-2007
- United Nations Educational Scientific and Cultural Organization - INTERNATIONAL CHARTER OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORT
- <http://www.sportanddev.org/data/document/document/219.pdf>, 15-01-2007
- Tijd voor sport – beleidsnota VWS
- http://www.minvws.nl/images/tijd-voor-sport_tcm19-98757.pdf, 15-01-2007
- PROGRAMMA "MEEDOEN ALLOCHTONE JEUGD DOOR SPORT"
- <http://www.minvws.nl/kamerstukken/ds/2006/programma-meedoen-allochtone-jeugd-door-sport.asp>, 15-01-2007
- Sport for Development and Peace: Towards Achieving the Millennium Development Goals - Report from the United Nations Inter-Agency Task Force on Sport for Development and Peace
- <http://www.sportdevelopment.org/uploads/Sports%20Task%20Force%20Report.pdf>, 15-01-2007
- 65 miljoen euro voor sport voor allochtonen
- <http://www.minvws.nl/persberichten/ds/2006/sport-voor-allochtonen.asp>, 15-01-2007
- MINISTERIAL CONFERENCE "THE EU & SPORT: MATCHING EXPECTATIONS" BRUSSELS, 27-28 NOVEMBER 2006
- http://www.eu2006.fi/news_and_documents/conclusions/vko48/en_GB/1164793529443/files/76335919071363320/default/sport_ministers_conclusions.pdf, 15-01-2007
- UN General Assembly Resolutions on the Olympic ideal
- <http://www.un.org/themes/sport/reference.htm>, 15-01-2007
- TWAALFDE EUROPEES FORUM VOOR SPORT - WERKDOCUMENT VOOR DE WERKGROEP OVER "SPORT ALS FACTOR VAN SOCIALE INTEGRATIE"
- http://ec.europa.eu/sport/action_sports/dialogue/forum2003/forum2003-integration-sociale_nl.pdf, 15-01-2007
- SCP, *Jaarrapport Integratie 2005*,
<http://www.scp.nl/publicaties/persberichten/9037702376.shtml>, 28-1-2007
- Senternovem, *Duurzaam sporten vanzelfsprekend. Marktaanpak thermische zonne-energie sporthallen*,
http://www.senternovem.nl/duurzameenergie/projecten/den-projecten_don-end/duurzaam_sporten_vanzelfsprekend_marktaanpak_thermische_zonne-energie_sporthallen_1387.asp, 28-1-2007
- SER, *Verduurzaming van mobiliteit / Globalisering*,
http://www.ser.nl/downloadpdf.asp?filename=/upload/adviesvoornemens_2007.pdf, 28-1-2007
- Universele beschaving, *Overzicht van verbanden: Hoogste menselijke waarden* http://www.universele-beschaving.nl/Normen_en_waarden_en_hun_verba/body_normen_en_waarden_en_hun_verba.html, 28-1-2007
- Visie 21, *Kernwaarden van Nederlanders*,
http://www.visie21.nl/images/visiediag_1.pdf, 28-1-2007
- VPRO, *De toekomst volgens De Toekomst*,
<http://www.vpro.nl/programma/detoekomst/afleveringen/28437222/items/28556092/>, 28-1-2007
- VROM, *Duurzaam ondernemen*,
<http://www.vrom.nl/pagina.html?id=23990#2>, 28-1-2007

- VROM, *NPM4*, <http://www.vrom.nl/pagina.html?id=9331&ref=http://www.vrom.nl/pagina.html?id=10749#top>, 28-1-2007
- VROM, *Toekomstagenda*, http://www.vrom.nl/toekomstagenda_publiekseditie/pagina6_7.htm, 28-1-2007
- VSG, *VSG: sport in regeerakkoord*, <http://www.vsg.nl>, 28-1-2007